

Historie českého zdravotnictví

Ivan Kazimour

Ivan Kazimour

Historie českého zdravotnictví

Copyright

Autor: Ivan Kazimour

Vydal: Martin Koláček – E-knihy jedou

2016

ISBN:

978-80-7512-593-4 (ePub)

978-80-7512-594-1 (mobipocket)

978-80-7512-595-8 (pdf)

HISTORIE ČESKÉHO ZDRAVOTNICTVÍ	8
ÚVOD	10
13. STOLETÍ	19
ZDRAVOTNICKÁ OPATŘENÍ	26
14. STOLETÍ	34
ŠKOLSTVÍ A VĚDA	39
FARMACIE	46
POČÁTKY ČESKÉHO LÁZEŇSTVÍ	50
NEMOCNICE	54
NĚKTERÉ MIMOPRAŽSKÉ ŠPITÁLY	58
15. STOLETÍ	60
FARMACIE	67
ŠKOLSTVÍ	68
16. STOLETÍ	70
NEMOCNICE	74
ŠKOLSTVÍ	76
FARMACIE	79
17. STOLETÍ	85
ŠKOLSTVÍ A VĚDA	88
JEZUITÉ	92
LÉKÁRENSTVÍ	94
ŠPITÁLY A NEMOCNICE	97
NEMOCNICE U MILOSRDNÝCH NA FRANTIŠKU	98
ŠPITÁL SV. ALŽBĚTY	100
MALOSTRANSKÝ ŠPITÁL	101
VLAŠSKÝ ŠPITÁL	101
ŠPITÁL U KŘÍŽOVNÍKŮ	105

DALŠÍ ŠPITÁLY	106
HŘBITOVY	108
ŽIDOVSKÉ HŘBITOVY	110
18. STOLETÍ	114
TEREZIÁNSKÉ A JOSEFÍNSKÉ REFORMY	119
FARMACIE	127
ŠKOLSTVÍ A VĚDA	132
NEMOCNICE A ÚSTAVY	136
NEMOCNICE ALŽBĚTINEK NA SLUPI	137
INVALIDOVNA	139
CÍSAŘSKÝ ŠPITÁL	142
VOJENSKÁ NEMOCNICE	143
VŠEOBECNÁ NEMOCNICE	144
SOCIÁLNĚ ZDRAVOTNÍ ÚSTAVY NA VĚTRNÉ HOŘE	146
ŠPITÁL V KUKSU NA TRUTNOVSKU	149
19. STOLETÍ	151
NEMOCNICE A ÚSTAVY	161
VŠEOBECNÁ NEMOCNICE	162
ZEMSKÁ PORODNICE U APOLINÁŘE	165
VOJENSKÉ NEMOCNICE	168
POD PETŘÍNEM	169
DĚTSKÁ NEMOCNICE	171
NALEZINEC	176
KUPECKÁ NEMOCNICE	180
SLEPECKÉ ÚSTAVY	181
ÚSTAV HLUCHONĚMÝCH	184
OLIVOVA LÉČEBNA	187
NĚKTERÉ MIMOPRAŽSKÉ NEMOCNICE	189
LÉKÁRENSTVÍ	206
LÁZEŇSTVÍ	209
ŠKOLSTVÍ A VĚDA, SPOLKOVÝ ŽIVOT	218

OŠETŘOVATELSTVÍ	220
LÉKAŘSKÉ SPOLKY	256
20. STOLETÍ	263
ŠKOLSTVÍ, VĚDA SPOLKY	270
PRAŽSKÝ DOBROVOLNÝ SBOR OCHRANNÝ	297
NEMOCNICE	300
VINOHRADSKÁ NEMOCNICE	303
ČESKÁ DĚTSKÁ NEMOCNICE	304
PSYCHIATRICKÁ LÉČEBNA V BOHNICÍCH	312
NEMOCNICE NA BULOVCE	314
MASARYKOVY DOMOVY	319
KOJENECKÝ ÚSTAV	324
PLICNÍ SANATORIUM NA PLEŠI	327
PRAŽSKÉ SANATORIUM (ÚPMD)	333
JEDLIČKŮV ÚSTAV	337
HAMZOVA DĚTSKÁ LÉČEBNA	339
PROTIALKOHOLNÍ LÉČEBNA	341
DALŠÍ SANATORIA	343
VOJENSKÁ NEMOCNICE	344
VŠEOBECNÁ NEMOCNICE	347
NEMOCNICE V MOTOLE	349
FIRMY	352
OKUPACE A 2. SVĚTOVÁ VÁLKA	359
MĚSTSKÁ NEMOCNICE V MOTOLE	364
1945–1989	379
ŠKOLSTVÍ A VĚDA	388
NEMOCNICE A ÚSTAVY	390
VOJENSKÁ NEMOCNICE	394
ČESKÁ DĚTSKÁ NEMOCNICE – DĚTSKÁ FAKULTNÍ NEMOCNICE	396
SANOPZ – STÁTNÍ ÚSTAV NÁRODNÍHO ZDRAVÍ	416
PSYCHIATRICKÁ LÉČEBNA V BOHNICÍCH	418

LÉČENÍ ALKOHOLISMU	420
MENŠÍ ZDRAVOTNICKÁ ZAŘÍZENÍ	424
DOSTAVBA FAKULTNÍCH NEMOCNIC	425
INSTITUT KLINICKÉ A EXPERIMENTÁLNÍ MEDICÍNY – IKEM	425
FAKULTNÍ NEMOCNICE V MOTOLE	427
PO ROCE 1990	440
SPOLEČENSKÉ ZMĚNY A NOVÉ ZÁKONY	440
PRIVATIZACE A ZAKLÁDÁNÍ FIREM	442
NOVĚ OTEVŘENÁ ZDRAVOTNICKÁ ZAŘÍZENÍ	446
ZÁVĚREM	451
MINISTŘI ZDRAVOTNICTVÍ	457
LITERATURA	461

Historie českého zdravotnictví

Pokud nepochopíme svou minulost,

nemůžeme dobře spravovat svou budoucnost.

Zdravotnictví, to zdaleka není jen lékařství. Jeho zcela nezbytnou součástí je i ošetřovatelství, farmacie, hygiena, a to i ta obecná a komunální, včetně pohřebnictví. Nezbytnou součástí je i zdravotnické školství, ale i obory tzv. „obslužné“. Údržbou počínaje, přes stravování pacientů i zaměstnanců, archiv zdravotnické dokumentace až po energocentrum, informační systémy, vodní hospodářství, klimatizaci nebo kotelnu. Každý moudrý ředitel nemocnice ví, že musí-li z nějakých důvodů uzavřít některou kliniku nebo oddělení nemocnice, je to obrovský problém. Musí-li ovšem uzavřít například kotelnu – je to téměř neřešitelné. Hrozí evakuace nemocnice a samozřejmě není kam. Zažil jsem situaci, kdy došlo k prasknutí a uzavření přívodu vody do velké pražské nemocnice a pustit vodu z druhé strany nešlo pro zarezlý ventil. Situace trvala téměř dva dny. Zastavit můžete plánované operace, operace urgentní a porody po dohodě se záchrankou odklonit – je-li kam, což velmi často nebývá.

Nemusíte se bát, tato kniha není o kotelnách nebo prádelnách, ale zabývá se více zdravotnickými obory než jen lékařstvím a sleduje jejich vývoj na našem území v průběhu času.

Úvod

Dějiny osídlení našich zemí jsou od samých počátků také dějinami zdravotnictví. Již Kosmas ve své kronice *Chronica Bohemorum – Kronika Čechů* vzpomíná, že Krokova dcera kněžna Kazi byla tak zkušenou kořenářkou, že její kvality byly srovnatelné s Médeou z Kolchidy a v lékařském umění byla srovnávána s Asklepiem. Ještě ve 12. stol. byl používán výrok: *Id ne ipsa recuperet Cassa – To by nevyлéčila ani Kazi*. Ostatně není to v této kronice zdaleka jediná zmínka o nemocech a jejich léčení.

Česká pánev se rozkládá stejně daleko od Rýna jako od Severního moře, od Baltu i Jadranu. Kolem dokola je obklopena horami, které ve svém půdorysu tvoří obrazec blížký čtverci o straně 250 kilometrů. Vrcholy, respektive úhlopříčky tohoto čtyřúhelníku jsou orientovány podle světových stran.

Téměř uprostřed Čech se na řece Vltavě nachází Pražská kotlina, která se svou přirozenou polohou dokonale hodila pro zřízení mimořádného sídla. Zatím nejstarší archeologický nález – lidskou rukou opracovaný mamutí kel, byl v roce 2006 nalezen pod Jízdárnou Pražského hradu. Stáří nálezu je datováno do doby 25 až 30 tisíc let př. n. l., tedy do období starší doby kamenné.

V mladší době kamenné dochází ke změně klimatu v podobě oteplování a vyšší vlhkosti způsobené zvýšeným počtem srážek. Tehdejší lidé začali postupně přecházet od lovu a sběru přírodních plodin k pastevectví a zemědělství, pěstování kulturních zemědělských plodin a chovu domácích zvířat, výrobě keramických nádob, broušených a vrtaných kamenných nástrojů, k výrobě oděvů. To si vynutilo postupný přechod člověka k usedlému způsobu života. Vznikají trvalé osady s pevnými domy ohrazené palisádou, popř. se osídlení stěhuje do vyšších poloh, a vznikají tak první pravěká hradiska. Byly zde hospodářské objekty – obilná síla, sklípky, pece, odpadní jámy, hliníky (hlína z těchto jam byla využita na stavbu domů), dílenské objekty, studny, nádrže na vodu aj. Nad do té doby silně převažujícími úrazy a zoonózami začaly převažovat infekce. S růstem velikosti aglomerací se zvyšoval počet epidemií moru a dalších nemocí. Společný – a to často doslova – život se zvířaty přinesl lidem nejen nové infekce (*Salmonella*), ale také mnoho parazitů z čeledě červů, a to v nejrůznějších formách. Od mikroskopických filárií, způsobujících elefantiázu, až po několik metrů dlouhé měchovce a tasemnice, které byly příčinou někdy lehké chudokrevnosti, jindy však smrti z trvalých ztrát krve a těžkého oslabení. Epidemickými se stávaly i nemoci do té doby ojedinělé – tuberkulóza a brucelóza skotu a spavá nemoc vyvolaná prvokem *Trypanosoma brucei*.

První vlna Slovanů přišla na území Čech a Moravy z Ukrajiny ve 30. letech 6. století, druhá vlna pak z Maďarska na přelomu 6. a 7. století. Celkem jich bylo méně než sto tisíc. Slované osídlili území zabírající kružnici o poloměru 75 km okolo legendami opředěného Řípu a v průběhu několika století se asimilovali s příslušníky stávajících germánských kmenů. Těžko lze vypočítat počet tehdejších obyvatel, ale pro konec 11. stol. se nejčastěji uvádí počet kolem půl milionu, na konci 12. stol. pak 600 až 800 tisíc. Průměrný

věk populace byl 22 až 25 let, ve výpočtu je však započítána velmi vysoká kojenecká a dětská úmrtnost. Věku 1 roku se dožívalo maximálně 20 % dětí. Rozborem nalezených kosterních pozůstatků bylo zjištěno, že většina mužů umírala po 35. roce života, střední délka života byla mezi 46 až 50 lety. Ženy umíraly dříve, ale zde je zkreslení v tom, že velká část jich umírala při porodu nebo v souvislosti s ním.

V 9. století, po dlouhé době chladu, roztály alpské ledovce a v celé Evropě se začaly výrazně zlepšovat klimatické podmínky. Převahu mělo teplé, poměrně stabilní a mírně deštivé počasí. Toto období trvalo až do konce 12. stol. a pravděpodobně bylo nejteplejší za uplynulých 8000 let. Úrodné oblasti se rozšiřovaly do vyšších nadmořských výšek, zvyšovaly se výnosy plodin a v důsledku vyššího množství potravin rostl i počet obyvatel. A to přesto, že v rovinatých nížinách stoupala hladina spodní vody a docházelo k zamokřování luk a polí. Ještě v 10. století pokrývaly lesy 80 % celkové plochy.

Velmi pomalu se v Čechách a na Moravě šířilo křesťanství. Prvními hlasateli evangelia u českých a moravských kmenů byli okolo r. 800 kněží z Bavor, z řezenské dómské kapituly. K většímu rozkvětu křesťanství došlo až po r. 836 s příchodem Konstantina a Metoděje. Přijímání křesťanství samo o sobě, tedy přijetí křtu, nedělalo žádné problémy. Ovšem proměna náboženského myšlení obyvatel trvala několik staletí. Lidé sice formálně uznávali autoritu papeže, ale duchovní útěchu hledali u svých stávajících božstev, ke kterým se v případě potřeby obraceli, a tomu odpovídaly i vykonávané rituály. Již v r. 1039 chtěl kníže Břetislav I. (1002-1055) odstranit všechny pohanské zvyky a nad hrobem svatého Vojtěcha ve Hnězdně

vyhlásil tzv. *Hnězdenskou statutu*. Kníže Břetislav II. (?-1100) pak pohanství zcela zakázal. Aby se tak zvaně *vlk nažral a koza zůstala celá*, byly termíny největších křesťanských svátků shodné či téměř shodné s termíny starých pohanských obřadů, které byly částečně vytěsněny nebo nahrazeny až ve 12. či 13. století.

Nelze si nepřipomenout, že tehdejší evropští pohané – Vikingové, Germáni, Keltové i Slované žili v mírném, pro život příznivém pásmu, bohatém na vodu. Žili v prostředí plném života, zvířat i rostlin. Každý jejich rok byl plný bohaté mytologie a svátků, oslavujících přírodní jevy, bohatou úrodu apod. Pohanským svátkem byla např. *Ostara*, dnes *jarní rovnodennost* spojená s velkým úklidem po zimě. Slavil se zimní slunovrat před dalším keltským svátkem *Imbolc – Hromnicemi* spojenými s oslavou světla, začínajícího roku, naděje a budoucnosti. Další pohanské svátky odpovídaly *podzimní rovnodennosti, dožínkám, křesťanským Dušičkám* atp. Z našeho pohledu je však důležité, že křesťané od pohanů převzali nejen jejich svátky, ale také osvědčené léčebné postupy.

Slované byly polyteisté, tedy uctívali více bohů. Ostatně slovo „*bog*“ má praindoevropský kořen a souvisí s bohatstvím, především s bohatstvím jídla. A do tohoto prostoru náhle v 10. stol. přišlo křesťanství a judaismus, které vznikly a rozvíjely se v prostoru Levanty, v oblastech plných pouští a vše zničujícího sucha. Islám vznikl v 7. stol. na ještě rozpálenějším arabském poloostrově. I muslimové toužili po zavedení svého náboženství v pohanské Evropě. Do Evropy vstoupili v r. 711, kdy 12 tisíc berberských a arabských muslimů pod vedením Táríka ibn Zijáda překonalo úžinu u dnešního Gibraltaru (Džabal at-Tárik – Tárikova hora). Postupně,

leč dočasně obsadili území Iberského poloostrova a menší území dnešní Francie.

Křesťanské náboženství bylo založeno na víře v posmrtný život, který měl být odměnou za pokoru a poslušnost věřících za jejich života. Bylo v rozporu proti místním pověrám pohanů, které měly základ v jejich těsném vztahu k přírodě, pevných názorech na nemoci a jejich léčení, ve znalosti místních léčivých prostředků.

Ve 12. a 13. století dochází také k velké výstavbě kostelů, často na knížecích hradištích (*lat. castellum*). Peníze, které již v té době vybírala křesťanská církev na svůj provoz, plynuly do knížecí pokladny, knížata proto měla zájem na stavbě kostelů.

S rozvojem křesťanství a se vznikem klášterů se – jako náhrada pohanského léčitelství - začínala šířit organizovaná péče o nemocné, která se dále zdokonalovala. Šlo o práci nesmírně záslužnou a potřebnou, ale je třeba vzít v úvahu, že hlavním záměrem nebyla služba člověku, ale služba Bohu, neboť cílem lidského života mělo být utrpení a obětování se. V této souvislosti si nemohu odpustit jednu poznámku. V celém našem ošetřovatelském školství, včetně mnoha diplomových prací se můžeme dočíst o jednom velkém českém objevu. Většinou je formulován takto: „*Zásluhu na rozvoji klášterní medicíny měl papež Řehoř Veliký, který v r. 817 uložil klášterům péči o chudé, postižené a nemocné.*“ Možná, kdyby se autor této myšlenky zamyslel, muselo by mu být divné, že jmenovaný papež, který žil zhruba v letech 550 až 604 tuto myšlenku vyslovil 213 let po své smrti.

Pravda je nepatrně jiná. Onu *péči o chudé, postižené a nemocné* uložil v onom roce 817 církevní koncil v Cáchách (Aachen), který

probíhal v letech 816 až 819. Ke svolání koncilu vyzval benediktinského opata Benedikta Aniánského (747-821) syn Karla Velikého římský král a císař v letech 814-40 Ludvík I. Pobožný (778-840). Problém byl tehdy v tom, že germánské právo umožnilo vlastnit kostely a kláštery těmi, kterým patřila půda, na které kostely a kláštery stály. Světští vlastníci pak často kláštery zneužívali. Benedikt navrhl postup obnovy řádu a stal se dozorcem nad klášterní kázní. To, že za 313 let v r. 1130 jiný církevní koncil mnichům zakázal jakoukoliv lékařskou činnost, nic nemění na obrovském významu klášterního ošetřovatelství.

Jednou ze změn, kterou přineslo křesťanství a která se dotýkala zdravotnictví – konkrétně veřejné hygieny, byla změna způsobu pohřbu. Těla zemřelých se přestala spalovat, ale ukládala se v oděvu do hrobu vykopaného v zemi. Do rakví byla ukládána jen výjimečně. Ještě dlouhou dobu trvalo, než si lidé zvykli pohřbívat své blízké do posvěcené půdy hřbitovů a pohřbívali je v lesích či na jiných jim drahých místech.

V 11. stol. se začíná projevovat snaha státu tvrdě zasahovat proti pohanským zvyklostem včetně umístění a správy pohřebišť. V již Hnězdenské (též Břetislavova) statutě se mj. říká: *...s těmi, kdož své mrtvé ve víře zemřelé pohřbívají na polích nebo v lesích, kdož se toho opovází, dají arciknězi vola, knížeti pak 300 denárů, mrtvý nadto ať je dopraven na křesťanský hřbitov.* Přitom rozmístění mrtvých těl na širokém prostoru mělo např. z hlediska ochrany podzemních vod svůj význam! V nově zakládaných obcích bylo hřbitovům předem vymezeno místo – u křesťanských hřbitovů to bylo často v blízkosti farního kostela. Svůj náboženský význam mělo umístění hrobů na hřbitově. Na hřbitově mohl být pohřben pouze ten, kdo zemřel

v souladu s křesťanským rituálem. Nejen sebevrazi, ale ani lidé, kteří se před smrtí nemohli vyzpovídat knězi, museli být uloženi do hrobů za hřbitovní zdi. Nepokřtěné děti byly pohřbívány u hřbitovní zdi.

Tak jako jinde ve světě se ani našemu území nevyhnuly epidemie infekčních chorob, které byly, ne vždy správně, považovány za epidemie moru. Velká epidemie byla roku 1035, kdy byli neoprávněně obviňováni Židé, že otravují studny. V r. 1085 bylo v Praze až 50 pohřbů denně. Při obléhání Chrudimi zemřelo v r. 1092 na mor za 14 dní 2000 lidí. Epidemie v dalším roce byla přičítána zatmění slunce, v r. 1099 zkaženému vzduchu, ale větší vliv měla zřejmě neúroda a hladomor. Lepší situace nenastala ani ve 12. století, kdy jsou známy hladomory z let 1126 a 1142. Morové epidemie se u nás objevily v letech 1124, 1133, 1147, 1156, 1161, 1168, 1180, 1186, 1187 a 1191.

S příchodem křesťanství se na našem území začaly objevovat špitály. V r. 992 přivedl svatý Vojtěch, který v letech 988–991 navštívil benediktinské kláštery v Monte Cassinu a v Římě, benediktinské mnichy do Břevnova. Další sídla tohoto řádu pak vznikla na Ostrově u Davle, v Opatovicích, v Rajhradě, Třebíči, Hradisku u Olomouce, v Kladrubech, Postoloprtech, Vilémově a Podlažicích.

První písemně doložená zpráva o někom, kdo absolvoval medicínské vzdělání a žil na území Čech, pochází z konce 10. století. Týká se čtvrtého (počítáme-li i Kristiána, který r. 998 zemřel při svěcení v Mohuči) pražského biskupa Thiddaga (?–1017), známého někdy též pod jménem Deodatus nebo Bohdal, který byl biskupem v letech 998 až 1017. Tento původem Sas byl osobním lékařem

Boleslava II. Lékařství vystudoval v Korbejském opatství v Severním Porýní-Vestfálsku, kde byl mnichem.

Centrem země a jejím hlavním městem se stala Praha. Již více než tisíc let jsou nepřetržitě osídleny dvě oblasti – Hradčany a Vyšehrad. Území mezi nimi (později i za nimi) bylo postupně osídlováno a spojováno, až vznikl celek, kterým je současná Praha. Její jméno je vysvětlováno různým způsobem, buď pochází od přirozených, či umělých prahů ve Vltavě, nebo od pojmu vypražené, tedy uměle vypálené či suché a nehostinné místo. Hlavními součástmi města byly Pražské město, později Větší město pražské založené r. 1230 Václavem I., dnes nazývané Staré Město, druhou částí bylo Menší město pražské připojené v r. 1257 Přemyslem Otakarem II., dnešní Malá Strana. Třetí významnou částí bylo již zmíněné poddanské město Hradčany, založené pražským purkrabím ve 20. letech 14. století, čtvrtou bylo Nové Město pražské postavené z rozhodnutí Karla IV. z roku 1348.

Od 10. stol. byla Praha významnou křižovatkou cest obchodníků ze všech světových stran. Vyslanec cordobského chalífy *Abú Ubajda Abdalláh al-Bakrí* popsal Prahu i těmito slovy: *Z města Krakowa sem přijíždějí se zbožím Rusové a Slované. A také muslimové, Židé a Turci přicházejí z Turecké země se zbožím a penězi a vyvázejí od nich otroky, cín a různé druhy kožešin. V Praze kupci vykládali své zboží na ohrazeném, tedy otýněném Kupeckém dvoře – v Týnu na Starém Městě v místě pozdějšího Ungeltu. Již v době knížecí se objevovaly útulky pro kupce procházející našim územím. Ve 12. století pak byl nedaleko postaven kostelík Panny Marie před Týnem. Kolem r. 1100 zde byl zřízen i první pražský špitál pro 12 nemocných, především z řad kupců, který Soběslav I. r. 1135 daroval i se všemi*

právy Vyšehradské kapitule. U špitálu byla v Týnském dvoře v r. 1135 údajně zřízena (dnes nejstarší známá) lékárna. (Některé prameny to však popírají). Špitál částečně financovaly okolní usedlosti – každá platila výnos ze dvou či tří pluhů, odváděly i podíl z ovčínů a kravínů. Z každého župního hradu dostával oblečení, z každého zde procleného vozu s dřevem dostával 1 dřevo a podobně. Špitál zanikl koncem 13. století.

V Praze byly i další malé špitály. V 11. stol. stával ve vyšehradském podhradí špitál, který založil kníže Břetislav I. (1002–55). Na Menším Městě pražském u pozdějšího Maltéžského kláštera byl v r. 1159 z daru krále Vladislava I. postaven špitál jeruzalémských bratří, který zřejmě zanikl v husitských válkách. Na Zderaze byl v blízkosti kaple sv. Petra a Pavla v r. 1190 postaven špitál řádu strážců Božího hrobu, který byl vypleněn a vypálen r. 1420.

13. století

Černoši posuzují schopnosti lékaře podle toho, zda rozpozná, zemře-li nemocný, nebo ne. Léčí-li lékař někoho, kdo pak zemře, dokazuje tím, že je tak hloupý, že ani nepozná, že je jeho nemoc smrtelná.

Albert Schweitzer

Ve 13. století v českých zemích vrcholila kolonizace, nebo chcete-li osídlení krajiny, která zcela změnila tvář středověkých Čech a znamenala i postupné vyrovnávání rozdílů mezi evropským západem a východem. Na osídlení území měli zájem jak panovník, tak šlechta a církev. Kolonistům proto byla zajištěna významná majetková práva, především byli na dohodnutou dobu (až 18 let, ale byly i delší výjimky) osvobozeni od všech daní a renty, tzv. lhůtu (lhotu). Panovník také používal tzv. lokátory, dnes bychom je nazvali developery, kteří řídili, organizovali a velmi často také financovali založení nové vesnice. Kolonizace se zúčastnili němečtí přesídlenci (kolonizace často bývá nazývána *německá*), ale většina kolonistů pocházela z Čech a z Moravy. V průběhu 13. stol. bylo přeměněno 21 % lesní půdy na zemědělskou a obytnou. Bývá udáván poměr Němci k Čechům 40:60 až 15:85 ve prospěch Čechů.

Je však nutné upozornit, že středověká společnost neznala pojem národností segregace, ale pouze segregaci náboženskou, proto v křesťanské společnosti byli u nás segregováni „pouze“ Židé. Problémem nebyly jazyky, neboť středověká společnost u nás byla multilingvní. (Ztráta tolerantnosti v druhé polovině 14. stol. byla důsledkem toho, že označení Němec bylo synonymem stoupence papežské strany, a proto kališnická církev odmítala komunikaci v němčině.)

Změnila se podoba vesnic i hradů, velmi rychle vyrostla města. Převládalo teplé počasí s vyrovnaným množstvím srážek, v zemích severní Evropy se ale již začínaly projevovat první příznaky postupného ochlazování. V důsledku této situace bylo posledních 30 let 13. stol. v českých zemích neobyčejně teplých. To se odrazilo i v demografické situaci Čech. Zatímco v r. 1000 žilo v českých zemích 500 tisíc lidí, na konci 12. stol. to bylo asi 800 tisíc lidí. Na konci 13. stol. byl počet obyvatel vyšší než 1,5 milionu. Většina obyvatel žila na vesnicích, jejichž průměrná velikost byla 15 až 30 usedlostí. Ve 13. stol. však došlo k největší urbanizaci v české historii. Za vlády Václava I. bylo založeno 20 měst, za vlády Přemysla Otakara II. více než 50 měst a za Václava II. ještě 70 měst. V Praze žilo v r. 1300 asi 10 000 obyvatel – stejně jako v Londýně.

Během 13. stol. byla opouštěna forma tradiční slovanské rodiny, sdružující v sobě značný počet lidí, kteří byli spřízněni ne vždy zcela silnými příbuzenskými vazbami. Nahrazována byla formou křesťanské monogamní rodiny, kde základem byli řádně sezdání muž a žena, kteří se starali o své děti a rodiče. Souběžně s tím docházelo k další důležité společenské změně – kolektivní vlastnictví nahrazovalo soukromé individuální vlastnictví přesně

definovaného majetku, které bylo pojištěno i zavedením dědických práv. Velké důležitosti nabyl sňatek, neboť nemanželské děti byly považovány za neplnohodnotné a měly podstatně těžší uplatnění v životě, nehledě na to, že na manželský původ bylo vázáno dědické právo. Majetkové důvody vedly u urozených a bohatých rodin také k požadavku, aby nevěsta byla panna a byla tak zajištěna legitimita dětí. Očekávalo se také, že k „naplnění“ svazku dojde o svatební noci. Pokud se ženichovi nepodařilo během svatební noci připravit nevěstu o panenství, mohl být sňatek zrušen. Principiálně však církev považovala sňatek za nezrušitelný, a to i v případě nevěry. Mužská nevěra se tolerovala, nevěrná přistižená manželka byla trestána, a to až po právo manžela ji na místě zabít. Ostatně podle církve byla příčinou většiny hříchů žena.

Pěstovaly se všechny známé kulturní plodiny: pšenice, ječmen, proso, žito, oves, len, konopí, hrách, čočka, boby a ve 13. stol se přidal chmel. Rozvíjelo se rybníkářství. Základem stravy byla moučná jídla. Mouka se převážně mlela přímo v domácnostech, neboť lépe se uchovávalo obilí než mouka. Obilí se také s pomocí tzv. stoupy drtilo na hrubé kroupy. Nejvýznamnějším jídlem byl chléb, pod tímto názvem se však vyskytovaly i další druhy pečiva včetně oblíbených placek. Velmi žádané byly různé kaše, ať již slané, či sladké, které se vařily z pšeničné či žitné mouky, z krup, tvrdého chleba, z hrachu či ovoce. Jak ukázaly rozbory kostí dobytka ze sídlišť 13. stol., bylo proti předpokladům poměrně vysoké zastoupení masa ve stravě. Maso se buď vařilo v hrnci, nebo peklo na ohni, smažení v dnešní podobě se nepraktikovalo. Častou úpravou bylo uzení. Ryby se jedly především jako postní jídlo. V domácnostech se mléko zpracovávalo na máslo, tvaroh a sýry. Pivo se vařilo doma, aerobním způsobem a nefiltrovalo se, spíše než

dnešnímu pivu bylo podobné alkoholizované kaši s vysokým podílem škrobovin. Ta se nepila, ale srkala nebo jedla lžící. Rozšiřovalo se víno, a to i mezi prostým lidem, avšak nebylo ještě dostatečně šlechtěné a bylo velmi trpké. Lidé si raději vyráběli medovinu a začínaly se objevovat lihoviny, které jsou poprvé doloženy ze Skotska a Irska ve 12. stol. K pití byly velmi oblíbené různé odvary z aromatických a léčivých bylin a samozřejmě voda.

Životně nezbytné pro udržení osmotické rovnováhy v buňkách, tkáních a tělních šťávách bylo zajištění dostatku kuchyňské soli, která se u nás nevyskytovala. Byla dovážena ze středního Rakouska z oblasti Salzkammergut – Solná komora. Došlo-li během válek k omezení jejího dovozu, nedostatek umocňoval epidemické dopady válek.

Ke kořenění pokrmů byly používány především místní aromatické rostliny: kmín, pelyněk, myrta, rozmarýna, máta, majoránka, bazalka, šalvěj a především šafrán. S rozvojem mezinárodního obchodu rostl dovoz a prodej orientálního koření, které se také často používalo ve farmacii.

Problémem té doby nebyla ani tak pestrost stravy jako spíše krátkodobý nedostatek jídla v dobách neúrody. Velká neúroda byla např. v r. 1250 a způsobily jí velké tříhranné kroupy, když krupobití trvalo sedm dní a zničilo nejen pole a ovocné stromy, ale pobilo i ptactvo a menší zvěř. Následujícího roku přišel před letnicemi (19. května) velký mráz a napadl sníh. Byla nouze o píci i slámu a pošlo proto mnoho koní, ovcí a dobytka.

Románský sloh začala nahrazovat gotika, která se k nám z Francie dostala kolem r. 1230 a ovládla zdejší umění na 300 let.

V zemi vládli Přemyslovci, Přemysla I. Otakara vystřídal v r. 1230 Václav I., od r. 1253 Přemysl II. Otakar a od r. 1278 Václav II. Praha se stala středověkým městem s hradbami, byla řízena samosprávou, rozvíjela se zde řemesla i obchod. Obyvatelstvo se již zřetelně dělilo na šlechtu, patriciát, nižší vrstvy a chudinu. Ulice a náměstí byly prostory především užitkové, kterým nebyla věnována zvláštní péče. Bývaly neobyčejně úzké, klikaté značně zanedbané, pouze s povrchovou kanalizací – dá-li se tak vůbec nazvat strouha vedená středem ulice, která měla odvádět všechny splašky. Běžně se po ulicích pohybovala drůbež, vepři a další domácí zvířata. Pražská staroměstská rada se opakovaně usnesla na tom, že vepře si každý musí uzavřít ve svém domě, ale nebylo to respektováno. V menších městech bývalo tolik dobytka, že města zaměstnávala vlastního pastýře! Ulice a náměstí vznikaly spontánně pouze na základě účelu a momentální potřeby, nehledělo se příliš na formu a řád. Ulice i náměstí byly nepravidelné, a přesto či právě proto velice malebné, ale často plné bláta, neboť pokud se vyskytovalo něco jako dláždění, tak to byly pouze položené placaté kameny podél domů. Město mělo zcela vesnický charakter, domy zpola dřevěné a byly stavěny stejně jako na vesnici kratší stranou domu se štítem a s vraty do ulice. V některých domech byl zřízen krámk nebo šenk, jinde zase sídlil řemeslník. Ulice se neosvětlovaly, pouze na nárožích býval umístěn koš z železných plátů, do kterého se vkládaly hořící louče. Pokud někdo nutně musel za tmy vyjít do ulic města, nesl si s sebou hořící louči. Okna se v zimě uzavírala dřevěnými okenicemi, v létě zůstávala otevřena. Existovala průsvitná okna vyráběná ze zvířecích blan nebo z tence vypracovaného rohu. První zmínka o zasklívání oken vsazovanou skleněnou mozaikou na našem území pochází z r. 1162. Větší rozšíření vitráží v kostelech se objevuje až ve 14. stol. Foukané ploché sklo se objevilo až v 18. století.

Jak vypadala Praha 13. století? Vltava byla asi o 1/3 širší než dnes, ale byla velmi mělká, na několika místech byly brody. Břehy byly velmi nízko nad hladinou, často byly zaplavovány a městská zástavba začínala dále od břehu. Staré Město postupně vyrůstalo na pravém břehu, který byl pro osídlení výhodnější než levý, protože nabízel větší plochu, členitost terénu a ležel výše nad vodou. Řeku přetínal od r. 1172 jediný kamenný Juditin most, postavený na místě mostu dřevěného, pocházejícího z 10. stol. Střed města tvořilo tržiště (Staroměstské náměstí, k němuž se sbíhaly tři hlavní komunikace (dnešní Kaprova, Dlouhá a Celetná). Více než celé století se terén Starého Města zvyšoval navážkami (povodně) a koncem 13. stol. dosáhl téměř dnešní úrovně. V poslední čtvrtině století došlo ke stavebnímu boomu, který měnil tvář starověkého města.

Ve středověké Praze panovaly neúnosné hygienické poměry způsobené nedostatkem nezávadné pitné vody, neřešeným problémem likvidace odpadků i zcela nevhodným bydlením velké části obyvatel, způsobeným jejich špatným sociálním postavením. Odpadky se házely buď do vykopané jámy u domu, nebo v horším případě rovnou do řeky. Tělesná potřeba se vykonávala do vyhrabané jámy, na hnojiště nebo „kde to šlo“. Intimita nebyla v tomto případě společensky nezbytná.

Zajímavý je pohled na osobní hygienu té doby. Za kladné lze považovat, že se běžně používalo mýdlo, ale ani ne tak k mytí lidí, ale k odmašťování vlny. Je však prokázáno, že obyčejní lidé, zvláště na venkově, se běžně a pravidelně myli a ani vyšší společnost nepovažovala většinou špínu za společensky přijatelnou. U nás i v dalších slovanských zemích byly od 11. století velmi oblíbené

lázně, které sloužily k očistě těla i k zábavě, neboť byly společné pro muže i ženy. To se samozřejmě nelíbilo puritánským církevním institucím. Ostatně s hygienou měli největší potíže členové církevních řádů. Přestože původní regule benediktinského řádu dovolovaly, aby se řeholníci každodenně myli a každou sobotu se koupali, na základě reformy kláštera v Hirsau (*benediktinský klášter v Bádensku-Württembersku založený kolem r. 830 hrabětem Erlafriedem z Calw na popud svého syna biskupa z Vercelli*) bylo povoleno koupat se mnichům jen na Velikonoce a na Vánoce, tedy dvakrát ročně! Vzhledem k tomu, že se při mytí a koupeli člověk dotýkal svého těla, zdála se tato činnost církevním hodnostářům rozmařilá, nemravná a byla podle nich zdrojem erotické žádostivosti a pýchy.

To vše bylo příčinou vysoké nemocnosti, značné kojenecké úmrtnosti, krátké délky života i opakujících se hladomorů a epidemií dýmějového nebo plicního moru, ale i dalších nemocí. Dvě z největších epidemií zasáhly naše země v letech 1262 a 1281 a obě byly spojeny se značnou neúrodou a hladomorem.

Zdravotnická opatření

V té době však nebylo možné přijímat rozsáhlá celospolečenská opatření. Mělo to mnoho příčin. Jednou z nich byla teze, že vznik nemoci je jednoznačně podřízen výhradně vůli boží, proti které není možné se postavit. Lidské tělo bylo přitom považováno za nástroj hříchu. Další příčinou byla absence jednotného právního řádu, kdy se panovnickova moc omezovala v nejstarších dobách pouze na teritoria a osoby jemu bezprostředně podřízené. Teprve postupně se rozšiřovala na určitou působnost i vůči jednotlivým feudálním rodům. Panovník mohl poddaným přímo vládnout jen na svých statcích, kde byl sám pozemkovou vrchností. Jinde se královská moc uplatňovala nepřímo, prostřednictvím pána poddaných.

Snahy zamezit epidemiím se projevovaly jak v pokusech o zlepšení hygienické situace, tak v zakládání zvláštních útulků pro nemocné. Pro malomocné byl v Praze zřízen *domus leprosororum* – špitál u sv. Lazara, který vznikl za městskými hradbami r. 1281. Zanikl v husitských válkách. Kostel byl odsvěcen a zakoupil ho cech novoměstských řezníků, kteří si zde zřídili skladiště. Dnes zde stojí budova Městského soudu v Praze.

V r. 1231 založila Anežka Přemyslovna (asi 2011–82) spolu se svým bratrem Václavem I. na Starém Městě pražském špitál sv. Františka pro poutníky, chudé i nemocné. Při špitále byl vybudován klášter, kam v r. 1233 vstoupilo pět řádových sester klaristek (ženská větev řádu minoritů – *Ordo Sanctae Clarae* podle Kláry z Assisi) a sedm urozených českých panen. Václav I. převzal 21.

března 1234 nad klášterem ochrannou ruku a zároveň mu udělil řadu privilegií. Anežka byla jeho první abatyší. V r. 1238 se vzdala hodnosti abatyše a stala se jen obyčejnou sestrou. Špitál se r. 1235 přestěhoval do Borotic (u dnešní ulice Na Poříčí) do zrušené komendy zakoupené od německých rytířů u kostela sv. Petra.

Z bratrstva se díky Anežce, která vedla čilou korespondenci s papežem, stal rozhodnutím papeže Řehoře IX. v r. 1237 samostatný kanovnický, jediný původně český duchovní řád, který v r. 1252 dostal od pražského arcibiskupa propůjčen jako odznak znamení kříže s červenou hvězdou. Součástí areálu – první gotické stavby u nás – byl i mužský řád minoritů, který později zanikl.

Dne 21. května 1252 položila Anežka Česká základní kámen k novému špitálu, který byl v provozu již v r. 1253. Špitálu se i nadále říkalo „u sv. Františka“ s přídavkem „u paty pražského mostu“ (*ad pedem pontis pragensis*). Již v r. 1250 požádala Anežka Česká papeže Innocence IV., aby udělil řádu zvláštní rozlišovací znamení. Papež pověřil tímto úkolem pražského biskupa Mikuláše, který listinou ze dne 17. června 1252 přidal pro rozlišení k dosud užívanému červenému kříži na černém plášti červenou hvězdu. Ke slavnostnímu předání nového řádového znamení došlo v kostele sv. Petra Na Poříčí a od té doby se řád nazývá řádem křížovníků s červenou hvězdou. Nový znak potvrdil bulou ze dne 20. června 1256 papež Alexander IV.

Budova špitálu čp. 191 stojí těsně přizděna k oblouku bývalého Juditina mostu. Pobývalo v něm asi 85 chovanců. Špitál dostával důchod z několika statků (Županovice, Kojetice). Díky poloze špitálu získal řád v letech 1252-1342 privilegium vybírat clo a mýtné, ale také povinnost udržovat a opravovat most. V roce 1253

se řádový majetek rozrostl o Dobřichovice, Tursko, Slivenec a Holyň.

29. listopadu 1378, asi hodinu poté, co zemřel Karel IV., vzplál požár v areálu kláštera. Shořel celý klášter včetně špitálu, požár zničil i kostel a konvent se všemi cennostmi, listinami i privilegii. *Některý počet* chudých přitom přišel o život. Postupně byl od základů znovu vybudován kostel, špitál i další budovy konventu. Asi v r. 1526 přistavěl na základech Juditina mostu velmistr Václav z Hradešína novou budovu nemocnice. Kolem r. 1600, kdy byly součástí špitálu nejen pivovar se sladovnou, ale i stáje a jatka, patřil špitál k nejbohatším ústavům. Řád křížovníků od 2. pol. 13. stol. spravoval i některé mimopražské špitály v Čechách i na Moravě, např. v Litoměřicích, v Ústí nad Labem (1327) a také v Kouřimi (1338). O rozkvětu řádu svědčí skutečnosti, že zatímco v roce 1257 potvrzuje pražský biskup Mikuláš řádu podací právo k 16 kostelům, přibylo do roku 1329 postupně dalších 12 kostelů. Po založení Nového Města pražského museli křížovníci postoupit své pozemky mezi sv. Petrem a Rybníčkem, za což dostali náhradou duchovní správu při nových farních kostelech sv. Jindřicha a sv. Štěpána. V roce 1351 založil řád nový špitál v Písku a od Karla IV. získal špitál v Českých Budějovicích. Roku 1352 přibyl i špitál v Sušici.

Středověká křesťanská medicína stavěla především na pracích lékařů antického světa. Torza některých spisů řeckých, římských i arabských lékařů se dochovala v klášterních knihovnách a sloužila řeholníkům v získávání a rozšiřování lékařských znalostí. Jedním z nejoblíbenějších spisů byl Avicenuv Canon.

Ve 13. století se v Praze objevují i zárodky budoucího vysokého školství. Podle ustanovení lateránského sněmu z r. 1215 měl při

každém katedrálním sněmu konat jeden mistr svobodných umění přednášky. V metropolitním chrámu měl být navíc ustaven i jeden magistr bohosloví. V Praze se partikulární studium konalo při chrámu sv. Víta. Bylo možné i udílet akademické hodnosti, ty ale byly platné pouze v dané zemi.

Do konce 13. století měla farmacie u nás podobu klášterního nebo mnišského lékárenství. Pro další vývoj celého evropského lékárenství měl značný význam zákoník Fridricha II. pro Království obojí Sicílie vydaný v letech 1231–1241. Ve čtyřech paragrafech, v tzv. medicánálním řádu, stanovil lékařům způsob vzdělávání, zkoušek i výkonu praxe a určil sazbu za jejich odborné úkony. Svěřil jim dohled nad lékárnami a přípravou léčiv. Zakázal lékařům vlastnit lékárnou nebo se spolčovat s lékárníkem pro zisk. Lékárníkům (zvaným zde *stationarii* z lat. *stationarius*, což znamená dlouho na místě stojící; *statio* zn. stánek, též je nazýval *confectionarii* z lat. *conficio* – vyrábět) stanovil stvrdit přísahou, že budou plnit řádně své povinnosti. Určil jim i jednoduchý ceník léčivých látek a léčivých přípravků. Dohled nad jejich činností svěřil dvěma přísežným úředníkům a lékařům. Vznik nových lékáren (v trvalých stáncích) omezil jen na určitá místa a na souhlas vrchnosti.

S rozvíjejícím se zahraničním obchodem, především z Orientu a Levanty, se, v druhé polovině 13. století, do Prahy dostali i první lékárníci, zakládající veřejné lékárny. Nejstaršími známými byli *Conradus apotecarius Pragensis* působící v Praze od r. 1275 a italský magistr *Bandinus de Aretio* (pocházející z Arezza v Toskánsku), který byl v Praze od r. 1287 a který byl v letech 1310 až 1346 i osobním lékárníkem Jana Lucemburského. Za tyto služby obdržel statky v Hostivících u Prahy. Do Prahy dovážel z Benátek

řecké víno, ale především lékárenské orientální zboží. Na obchod s těmito komponentami měl privilegium bezcelního dovozu. Kolem r. 1296 je připomínán další lékárník, pražský měšťan Conradus dictus Riczhardus Apothecarius. Lékárny vznikaly i mimo Prahu. Lékárník sídlil v letech 1320-22 v Litoměřicích a 1383 v Litomyšli (Ludwig Frölich). V Brně byli souběžně dva lékárníci - 1342-46 Johannes apotecarius a 1344-55 Bartholomeus apothecarius. Do konce století jsou známí 1360-65 Martinus, 1371 Lucas, 1387 Tomáš a 1389 Petrus. V Olomouci působil r. 1366-71 apatekář Ondřej.

Některé mimopražské špitály

Špitály samozřejmě vznikaly i mimo Prahu. Zmiňme alespoň některé z nich.

Již v r. 1238 založil **brněnský** měšťan Rudger se svou ženou Hodavou špitál sv. Ducha s kostelíkem sv. Jana Křtitele na severní straně dnešní Pekařské ulice. Zakoupil pozemek a na výstavbu špitálu věnoval 70 hřiven. Téhož roku posvětil špitál olomoucký biskup Robert, který také potvrdil zřízení špitálního bratrstva pod patronací sv. Václava. Král Václav I. daroval špitálu pozemky v okolí Brna. Bratrstvo bylo osvobozeno od všech desátků z vinic a polí, na kterých jeho členové pracovali ve prospěch nemocných ve špitále. V květnu r. 1240 potvrdil špitální bratrstvo sv. Ducha papež Řehoř IX., to však bylo r. 1243 nahrazeno řádem johanitů, do kterého vstoupil i Rudger.

Nejstarším dokladem o špitálu v **Kroměříži** je imunitní listina z r. 1213 pro majetek johanitského řádu na Moravě, podepsaná českým králem Přemyslem Otakarem I., která rozšiřuje výhody vyplývající z vedení špitálu při kostelíku sv. Jana Křtitele a komendě johanitského řádu v Kroměříži. Existenci špitálu potvrzují i další listiny z konce 14. stol. První lázně v Kroměříži jsou zmiňovány v dokumentech městské rady v r. 1383.

První městský špitál pro veřejnost v **Chebu** byl založen v roce 1266 u Mostní brány v době, kdy obsadil město Přemysl Otakar II. Ten přivedl do Chebu špitální řád křížovníků s červenou hvězdou, který tento špitál s 30 lůžky provozoval až do 16. století. Budova špitálu dodnes stojí v Křížovnické ulici vedle kostela sv. Bartoloměje.

Nejstarším **mosteckým** špitálem byl křížovnický špitál z počátku 13. století, který sloužil jako dobročinný útulek pro chudé a pocestné; později byl rozšířen na dobročinný ústav, ve kterém byli trvale ošetřováni chudí a staří, později i nemocní. Část budov byla zachována až do roku 1945. Mostecká křížovnická komenda zanikla při demolici starého Mostu v sedmdesátých letech 20. století.

Špitál v **Ústí nad Labem** vznikl mezi rokem 1279 až 1290. Byl to špitál řádu křížovníků s červenou hvězdou, řádu, který v r. 1233 založila v Praze Anežka Přemyslovna. Pracovali v něm převážně němečtí mniši. Nebyl umístěn přímo ve městě, ale na západ za hradbami, přibližně v místě dnešního Špitálského náměstí. Byla u něj zřízena kaple sv. Materny, podle něhož byl také pojmenován. Za ním se rozkládal hřbitov. Z darů získal i vlastní pozemky a vinici. V době husitských válek byl špitál vážně poškozen a po bitvě Na běhání v červnu 1426 zničen. Opravy se táhly až do konce století, kdy také přešel do správy města.

V **Jihlavě** stávaly již v polovině 13. stol. dva špitály. Starý hornický špitál sv. Alžběty stál za hradbami na severní straně města. Písemně byl potvrzen, když ho 2. listopadu 1258 čeští mincmistři předali do správy želivskému opatovi Marsiliovu a jihlavskému faráři Štěpánovi. Vzhledem k tomu, že špitál nebyl chráněn hradbami, byl několikrát vážně poškozen. Nejstarší zpráva o jeho opravách pochází z r. 1293. Zničen byl při obléhání města Janem Žižkou v září 1423. V r. 1425 byl provizorně přenesen do zrušené židovské školy a v r. 1426 se přestěhoval Havířské ulice III/25, kde zůstal nejméně do r. 1449. Nový špitál sv. Alžběty pak byl po r. 1470 postaven ve Špitálské ulici IV/65. Vznikl přestavbou velkého patricijského domu Ondřeje Šlégla. Druhý jihlavský špitál –

leprosarium sv. Jiří stával u nároží dnešní Havlíčkovy a Třebízského ulice. Připomínán je od r. 1383, ale vznikl podstatně dříve.

14. století

Lékaři jsou na tom nejlépe.

Jejich úspěchy kolují všude.

A jejich neúspěchy jsou pohřbívány.

Jacques Tati

V první polovině 14. stol. končila kolonizace v pustých lesních oblastech. Při zakládání vesnic se v té době uplatňovalo pouze zákupní (emfyteutické) právo, které majitelům usedlostí zajišťovalo dědičnost majetku a stabilní výši peněžní renty. Kolonizace, a to v celé Evropě, definitivně ustala po velkém moru 1347–48, kdy byly najednou prázdné i celé vesnice. Velké oteplení na konci 13. stol bylo pouze předzvěstí klimatické katastrofy, jejíž první úder zasáhl střední Evropu začátkem léta 1315 a následující studený a deštivý rok bývá z hlediska možnosti pěstování obilovin považován za nejhorší v celém období středověku. Podmínky se poněkud zlepšily až po roce 1322, ale již nedosáhly předchozích hodnot. Toto chladné období, označované jako *malá doba ledová*, trvalo až do poloviny 19. století. Projevovalo se extrémními teplotami na obou stranách – byly kruté zimy a velmi teplá léta.

V r. 1310 vystřídal neschopného Jindřicha Korutanského na trůně Jan Lucemburský. Nastoupil na přemyslovský stolec podle ujednání českých velmožů s jeho otcem Jindřichem VII., který byl nedlouho předtím zvolen za římského krále. Mezi podmínkami přijetí Jana Lucemburského bylo, že si vezme za choť Elišku, dceru Václava II., „poslední Přemyslovnu“, a že vyšší šlechtě pojistí náležitý podíl na veřejné moci. 14. století však známe jako století rozkvětu Prahy a českých zemí pod vládou Janova a Eliščina osvíceného syna, císaře Karla IV. V době Karlovy smrti (1378) měla Praha 40 000 obyvatel, tedy více než Londýn, Norimberk nebo Neapol. Od r. 1378 byl českým králem Václav IV. V r. 1348 se součástí zemí Koruny české stalo Slezsko. Zásluhy Karla IV. o rozvoj země vyniknou ještě více, uvědomíme-li si, že přišel do země zbědované mj. i těžkými epidemiemi.

Epidemie přicházely v neskutečně krátkých intervalech: 1301, 1305, 1314, 1316 až 1318 hladomor, 1324, 1328, 1329, 1340, 1345 a v r. 1347–8 začala celoevropská epidemie *černé smrti*, pravého dýmějového moru, která přišla do Evropy ze střední Asie a trvala několik let. Přinesla více obětí než předchozí epidemie dohromady. K šíření bezesporu přispělo to, že rok 1350 byl *Svatým rokem* a v létě se do Říma vydalo mnoho poutníků z celé Evropy, kteří nákazu roznegli do svých domovů. Epidemie neprobíhala všude stejně intenzivně. V Čechách a v Polsku nebyla epidemie tak silná jako jinde v Evropě, byla zde nižší úmrtnost než na Moravě. Příčinou zřejmě bylo značné sucho, které bránilo rozšíření nákazy. Kronikář František Pražský soudil, že *mor z českých zemí vyhánil čerstvé a chladné podnebí*. V českých zemích zemřelo přesto na 800 000 lidí. Mor se v plné síle objevil v letech 1357 až 1363. Epidemie se postupně sunula zemí z Žatecka přes Prahu směrem na

Kladsko. Zemřela téměř polovina obyvatel našeho území. Roku 1367 zasáhla Čechy obrovská epidemie chřipky. Stále nebezpečné bylo malomocenství – lepra, i když počet nakažených již začínal klesat. Jistě se vyskytovaly i duševní nemoci, nedochovaly se však o nich seriózní zprávy. Z hromadných psychopatických jevů se objevovalo flagelantství (sebemrskačství) motivované možností takto se vykoupit ze svých hříchů (1333, 1354), ale Karel IV. s Arnoštem z Pardubic je důrazně potlačovali. Vyskytovaly se i další nemoci, např. otrava námelem obsaženým v žitné mouce, u chudších vrstev a v dobách válek *kurděje* z nedostatku vitamínu C, onemocnění nervového systému *beri-beri* z nedostatku vitamínu B1 thiaminu nebo křivice – *rachitis* těžká choroba dětí projevující se poruchou tvorby kostí, vznikající z nedostatku vitamínu D. V místech s nedostatkem jódu byla častá i struma jako projev *endokrinopatie*.

Situaci v zásobování potravinami výrazně zhoršovaly povodně v letech 1346, 1373, 1374. 1389 a 1392. 3. září 1359 zasáhla Prahu velká povodeň, kdy voda stála až u staroměstského kostela sv. Mikuláše na tehdejší Kurném trhu. Rozlitá voda samozřejmě způsobila další morovou epidemii, podstatně horší než minulého roku. Obdobná situace nastala při další velké povodni 16. srpna 1370. V letech 1318 a 1346 zničila úrodu velká hejna kobylek.

Karel IV. si byl již na začátku své vlády vědom složitosti situace, a v r. 1352 proto schválil zdravotní řád pro lékaře, lékárníky a ranhojiče *Statuta physicorum, apothecariorum et medicorum*, který v letech 1336–50 sestavil biskup ve Vratislavi a osobní lékař Boleslava III. Tomáš ze Sarepty. Řád začíná lékárenskou sazbou a ceníkem kompozit. Vlastní nařízení pak upravují činnost a

vzájemné vztahy zdravotníků a jejich povinnosti, stanovují povinnost zdravotníků složit přísahu před městskou radou o řádném plnění svých profesních povinností a o nutnosti prokázat svou profesní způsobilost. Lékárníci museli taxovat podle stanovené sazby, nesměli mít obchodní domluvu s lékařem ani ho v domě ubytovat a stravovat. Lékař měl zakázáno posílat pacienta do určené lékárny a lékař ani ranhojič nesměli provozovat lékárnu. Řád obsahoval i další ustanovení, avšak i tato malá ukázka svědčí o značné prozíravosti tvůrce a o tom, že řád by se uplatnil i dnes. Řád ovšem platil pouze pro Slezsko, v ostatních zemích Koruny zřejmě i tak významný panovník narazil zřejmě na odpor stavů. V zemi tak chyběl vysoký zdravotnický úřad, který by dokázal dát péči o nemocné nějaký řád. Panovníka o zdravotním stavu obyvatel a o případných epidemiích a jejich průběhu informoval jeho osobní lékař, který také dával svá doporučení.

V určitém předstihu před ostatními byla v té době královská města, která již vykonávala určitou péči o zdraví svých obyvatel. Ta začala pomalu ztrácet zemědělský charakter, nicméně u domů byl stále běžný chov menšího domácího zvířectva a drůbeže. Ve městě tak stále byla běžná hnojiště u domů a odpadní stružky odváděly močůvku. V r. 1331 se v Praze začaly dláždit ulice, ale ani v 18. stol. nebyly práce dokončeny. Města dbala o zásobování obyvatel pitnou vodou a nezávadnými potravinami, snažila se zajistit dostupnou protiepidemickou obranu a postupně i porodní, chirurgickou a lékařskou péči. Pitnou říční vodu rozváděla dřevěnými nebo i kamennými koryty do městských kašen, případně organizovala rozvoz vody voznicemi nebo v bečkách. Na příhodných místech nechala vyhloubit veřejné studně, ale vzhledem k výše uvedenému lze předpokládat jejich znečištění.

Velmi špatná byla situace s likvidací odpadních vod a kalů. Města většinou bránila, aby kanalizace a odpady z barvířské, kožedělné, pivovarnické, řeznické či lázeňské činnosti byly do řeky vypouštěny před či ve městě, povolovala však vypouštění za svým městem. Ke škodě níže na toku ležících obcí a měst. Městská správa se snažila také udržovat veřejné prostory města v čistotě. Bylo nařízeno, aby náměstí uklízeli (většinou ve středu a v sobotu) kupci, kteří v těch místech měli prodejní stánky, ulice pak měli čistit majitelé přilehlých domů. Ti však většinou jen nečistoty odhřnuli od své nemovitosti, město pak bylo nuceno platit a organizovat odvoz takto navršených hald odpadů. Často pak tyto haldy končily na březích řek a potoků, odkud se při deštích a záplavách dostaly do vody, kterou kontaminovaly. Nedobрым zvykem, se kterým města často marně bojovala, bylo pohřbívání mrtvých těl do velmi mělkých hrobů.

V době epidemií nařizovala městská správa uzavření města příchozím ze zamořených míst a zajišťovala kontrolu všech příchozích, kteří se museli prokázat, že oblast, ze které přicházejí, není napadena nákazou. Zřizovala infekční špitály a leprosária a nařizovala izolaci nemocných v nich, budovala hřbitovy pro oběti epidemií. Nařizovala dezinfekci ovzduší kouřem z jalovcového dřeva a dezinfekci předmětů octem, sluncem větrem nebo opět kouřem. V době moru dokonce v městských branách nechávala přepisovat důležité listiny, které byly do města doručovány, a do města byl vpuštěn pouze přepis.

Překvapivě působí fakt, že v tomto období plném utrpení značně zbohatla katolická církev. Lidé, kteří si v té době neuměli morové epidemie vysvětlit jinak než jako boží hněv, se ze strachu před

nemocí dávali na modlení, odkazovali církvi majetek a dávali církvi různé finanční sliby. To se samozřejmě netýkalo jen Čech, ale celé Evropy (*Dr. Ricardo Jorge: Les anciennes epidémies de peste en Europe. Compte rendu du IX. Congrès international d'histoire de la médecine*). Ostatně rozmařilý život církve byl jednou z příčin husitských bouří v následujícím století.

Školství a věda

V Praze bylo ještě v polovině 14. století pouze 25 farních škol, na kterých bylo možné získat jen velmi omezené vzdělání. Chyběla zde univerzita poskytující úplné vzdělání v tzv. sedmero svobodných uměních: v gramatice, v rétorice, v dialektice, aritmetice i v geometrii, v astronomii a v muzice. V r. 1215 bylo při chrámu sv. Víta na Hradčanech založeno *studium particulare*, tedy vyšší katedrální biskupská škola. Vvbudovat z ní v Praze vysoké učení se pokoušel již v roce 1294 Václav II., ale členové sněmu tomuto záměru nepřáli, neboť se oprávněně obávali vzdělaných poddaných. Císař římský a král český Karel IV. zřídil 30. dubna 1344 pražský metropolitní stolec – arcibiskupství – což byl chytrý tah před zřízením univerzity. Prvním pražským arcibiskupem jmenoval syna královského purkrabího Arnošta z Pardubic (1297–1364), se kterým se spřátelil za jeho studií práv v Itálii a který se stal Karlovým nejvýznamnějším rádcem a dvorským diplomatem. Toho také v r. 1346 vyslal požádat o souhlas se zřízením univerzity k papeži Klementu VI. (pontifikát 1342–52). Papež vydal a v Avignonu 26. ledna 1347 podepsal listinu, kterou povoluje zřízení vysokého učení v Praze a z *apoštolské pravomoci ustanovuje, aby ve zmíněném již městě Praze na věčné budoucí časy kvetlo obecné učení*

*v kterémkoliv povoleném oboru. Je vhodné připomenout, že papež, vlastním jménem Pierre de Rosieres (1291–1352), byl bývalý vychovatel Karla z dob jeho studií ve Francii. Projevilo se to i tím, že v Praze povolil teologickou fakultu, což byla naprostá výjimka, protože určitý „monopol“ na teologii měla pařížská Sorbonna. Univerzitu, 32. v Evropě a první ve střední Evropě, pak Karel IV. založil zakládací listinou ze 7. dubna 1348 a nazval ji svým jménem. Okolní univerzity vznikly až později – Jagellonská univerzita v Krakově v r. 1362, Vídeňská univerzita v r. 1365, univerzita v jihomadžarském Pětikostelí (Pécs) v r. 1367 a Ruprechto-Karlova univerzita v Heidelbergu v r. 1386. V zakládací listině Karel IV. uvedl: *Aby vznešenost tohoto království byla rozmnožena utěšenými prvotinami novoty; rozhodli jsme se po zralé úvaze zřídit, vyzdvihnout a vytvořit obecné učení v našem metropolitním a zvláště půvabném městě pražském ...a ...aby naši věrní obyvatelé království, kteří bez ustání lační po plodech vzdělání, se nemuseli v cizích zemích doprošovat almužny.**

Pražské vysoké učení mělo od svého založení hned všechny čtyři fakulty, na které se obvykle každá univerzita dělila. Byly to fakulta sedmera svobodných umění (tzv. artistická, ze které se později vyvinula fakulta filosofická), fakulta právnická, teologická a lékařská. Poslední tři fakulty patřily mezi fakulty vyšší, neboť tehdy nepsaným předpokladem pro jejich studia bylo dosažení hodnosti alespoň bakaláře "in artibus".

Začátky byly velice skromné, a to i přesto, že Karel IV. 14. ledna 1349 osvobodil univerzitu od daní a poplatků. On i jeho syn Václav IV. univerzitě darovali celkem na 1800 svazků knih, což bylo v té době obrovské bohatství. Studenti i mistři (do r. 1612 žili

v celibátu) bydleli společně v tzv. burzách v klášterních konventech hradní kapituly a týnské školy. První kolej – *Collegium Caroli* v bývalém domě Žida Lazara v dnešní Široké ulici na Starém Městě věnoval Karel IV. 30. července 1366 po předchozím schválení papeže Urbana V. Kolej byla určena pro 12 mistrů svobodných umění, z nichž dva měli být doktory bohosloví. Současně byla pro teology založena kolej Všech svatých, později nazývaná *Andělská*, která byla papežem potvrzena r. 1367. Právníkům od r. 1373 sloužila kolej v Celetné ulici. Medici měli svou kolej v Kaprově ulici čp. 43, v domě, který kdysi patřil Bočkovi z Kunštátu a Poděbrad, v r. 1363 Fridrichovi – lékaři Karla IV. a poté mezi lety 1372-1380 fakultě. Kolej nebyla dobře udržována, a tak prošla několika závažnými rekonstrukcemi. Rozsáhlé opravy provedl po r. 1602 platněř Duchek, v r. 1602 byla budova (na náklady profesorů) prakticky postavena znovu, opravami prošla i koncem 18. století. V době tereziánských reforem byla kolej 22. února 1753 prodána v dražbě. Na jejím místě byl v letech 1914–15 postaven pozdně secesní dům, který zde stojí dodnes.

Dnes slavnou budovu Karolina č. p. 541 na Ovocném trhu, kterou je bývalý dům královského mincmistra Johlina Rotleva, daroval Karlově koleji král Václav IV. v roce 1383. Královský mincmistr a bankéř Johlin Rotlev nesmírně zbohatl nálezem většího množství zlata v opuštěném dole v Jílovém u Prahy. Z peněz za získané zlato postavil prý tehdy nejkrásnější dům v Praze – dnešní Karolinum. Univerzita později přikoupila od baronky Peslínové z Monte Campo dva vedlejší domy. V r. 1760 to byl dům č. p. 560, kdysi zvaný Stockhaus, který byl určen pro právnickou a lékařskou fakultu. O dva roky později pak byl zakoupen i dům č. p.

562 zvaný také Buquoyský. Oba domy jsou spojeny s budovou Karolina a sahají do Celetné ulice.

Univerzita měla čtyři fakulty – řazeno podle významu: teologickou, právnickou, lékařskou a artistickou. O počátcích lékařské fakulty je známo jen velmi málo – z nejstaršího období se totiž nezachovaly žádné písemnosti – statuta, děkanská kniha ani matrika a ztratilo se i pečetidlo fakulty s postavami patronů lékařství sv. Kosmy a sv. Damiána. Každopádně se lékařská fakulta úspěšně rozvíjela až do doby husitských bouří. Pro nově vznikající lékařské fakulty v Rakousku a Polsku dokonce vychovávala jejich budoucí profesory. Přednášky vedli králův lékař Baltazar de Marcelinis a rektor týnské školy Magister Walther, který býval osobním lékařem Jana Lucemburského. Dva profesori byli minimem, v některých letech, zvláště v 80., jich však přednášelo více, a to od 4 do 8. Další významnou osobností byl Mistr Havel ze Strahova.

***Havel ze Strahova** – Gallus de Monte Sion (?–1388), byl kanovníkem kostela pražského a boleslavského a arcibiskupským vikářem královéhradeckého kraje. Především však byl lékařem a lékárníkem Karla IV. a profesorem pražské univerzity. Byl to první jménem známý lékař v našich zemích. Vystudoval na pařížské univerzitě a vedle medicíny přednášel také astronomii. V r. 1359 byl farářem u kostea sv. Mikuláše na Malé Straně. Mj. byl autorem plánu umísťující Nové Město do prostoru mezi Vyšehradem a vesnicí Poříčí. Karel IV. chtěl toto město původně vybudovat mezi Pražským hradem a Letenskou plání, ale Havel jej astrologickými prostředky přesvědčil, aby tak ndělal. V r. 1348 zasílá císaři list Missum imperatori, v němž*

jej upozorňuje, že Čechy ohrožuje po Evropě se šířící epidemie moru. Z Havlových literárních děl je nejznámějším práce *Životospráva sestavená pro Karla IV, doslovně Vitae vivendae ratio in gratiam Caroli Quarti a Magistro Gallo, medico et mathematico conscripta*, kde panovníka především nabádá ke střídmosti v jídle a pití. K jídlu mu doporučoval především drůbež a ryby z čistých, pramenitých vod. Dále doporučoval dostatek spánku a vystříhání se hněvu, smutku a úzkosti. Vyléčit Karlův zlomený krček a následný zápal plic se mu však v r. 1378 nepodaří. Dalšími Havlovými literárními pracemi jsou *Regimen sanitatis Carolum imperatorem*, *De aquis medicinalibus*, *Tractatus urinrum* a *Liber medicinalis*.

Kromě výše uvedených patřil ke známým osobnostem lékařské fakulty např. Pavel Kravař (1391–1433, *Paulus de Cravar*), který působil v letech 1416–23 na artistické fakultě a poté byl do r. 1432 osobním lékařem polského krále Vladislava II. Jagellonského a který byl 23. července 1433 za své kacířství upálen při cestě po Skotsku. Místo upálení je dodnes zvyrazněno v dlažbě tržiště v St. Andrews.

Jedním z nejznámějších byl i **Zikmud Albík z Uničova** – *Sigismundus Albicus de Moravia*. Narodil se v r. 1347 nebo 1358 v Uničově v německé rodině. Studoval v Praze, kde r. 1382 dosáhl hodnosti bakaláře svobodných umění. V roce 1387 začal studovat právnickou fakultu, po dvou letech odešel do Padovy, kde právnická studia dokončil. Předpokládá se, že doktorát medicíny získal zřejmě v roce 1399. V letech 1399–1419 byl profesorem pražské lékařské fakulty. Král Václav IV. si ho v r. 1403 vybral za osobního lékaře a

*Zikmund Albík o něj pečoval zřejmě až do jeho smrti v r. 1419, i když historické prameny jeho přítomnost u krále smrtelného lože neuvádějí. Vedle toho, také díky králi, zastával od r. 1411 do září 1412 úřad pražského arcibiskupa. Této funkce se pro potíže spojené s náboženskými různicemi okolo Viklefa a odpustků vzdal, arcibiskupství přenechal Konrádovi z Vechty a stal se vyšehradským proboštem a titulárním biskupem palestinské Cesareje. Po králově smrti opustil Prahu, prchal před husity a pobýval v Olomouci, Brně a ve Vratislavi. V roce 1425 byl povolán císařem Zikmundem Lucemburským do Budína. Je pravděpodobné, že byl i Zikmundovým lékařem, neboť jej v r. 1398 vyléčil z těžké nemoci. Napsal několik spisů o dietetice, práce o ochraně před morem a před jinými nemocemi. Jeho spis *Tractatulus de regimine hominis* je považován za nejstarší lékařský tisk českého původu (vydán 1484 v Lipsku), zachován je v Univerzitní knihovně a v Národním muzeu. Byl také autorem některých originálních receptur. Jeho přednášky si studenti opisovali minimálně padesát let. Byl považován za jednoho z nejvýznamnějších učitelů pražské lékařské fakulty předhusitské doby. Vzhledem k jeho církevní minulosti je zajímavé, že byl ženatý a byl otcem dvou dcer.*

Zemřel 23. července 1427 v Budíně.

Dalšími významnými profesory byli např. Křišťan z Prachatic (asi 1366–1439) nebo M. Jan Ondřej Šindel (asi 1375–1433). Šindel byl vedle medicíny vzdělán i v matematice a astronomii a byl autorem návrhu pražského orloje, který (v či před r. 1410) sestrojil Mikuláš z Kadaně (*Nicolaus de Cadano*). Přednášející byli oslovováni různými tituly: *professor artis medicine*, *lector ordinarius* nebo

magister actu regens medicine. Před zahájením studia na lékařské fakultě bylo nutné studovat na artistické fakultě (gramatika, rétorika, logika, aritmetika, geometrie, astronomie a musika) a získat titul magistra či alespoň bakaláře svobodných umění. V prvním ročníku se četly především encyklopedické spisy – *Ars parva Galeni*, *Hippokratovy Aforismy*, *Prognosticon*, *De victu in acutis*, Avicenuv *Kánon* a komentáře k těmto autorům. Ve druhém roce se pokračovalo ve studiu Praktik, probírala se dietetika, nauka o léčivech o pulzu a o moči. Třetí rok se přednášela nauka o horečkách, o jednotlivých chorobách a jejich léčbě. Ve 4. a 5. roce se vedle Hippokrata a Galéna zabývali i anatomií a chirurgií. Po 3 až 4 letech studia na lékařské fakultě bylo možné získat bakalaureát. Teprve po dalším studiu a dvouletém přednášení na fakultě, lékařské praxi pod dozorem a také po zaplacení velmi vysokého poplatku bylo možné získat magisterský gradus – *magister in medicina*. Pro představu – do r. 1419 získalo bakalaureát medicíny téměř 70 studentů a 45 z nich se stalo mistry. Doktorský titul užívaný na teologické i právnické fakultě se uplatňoval jen velmi pozvolna. Byl však jen slavnostním, nikoli odborným ukončením studia. Promoce byla spojena s vysokými náklady a hostinou pro sbor profesorů.

Farmacie

Pro pražské lékárníky a jejich odbornou práci měla značný význam univerzita. Rektor je bral do přísahy a pravděpodobně po nějaké formě aprobace je zapisoval do univerzitní matriky. Spadali pod jeho pravomoc, ale také ochranu. Přísahou rektorovi se lékárník zavazoval, že bude poslušen univerzity, že bude mít dobrá léčiva, že léčivé přípravky bude vyrábět přesně dle předpisu lékaře, nebude svévolně zaměňovat léčiva a nebude si svévolně vytvářet ceny přípravků. Jsou to vlastně požadavky tehdy již v Evropě obecně vyžadované, které byly obsažené v medicínálních či lékárnických řádech. Lékárník měl za úkol léčiva roztírat, čistiti, infundovati, vařiti, destilovati, dobře je zpracovávat do přípravků a ty správně uchovávat. Musel umět latinsky alespoň natolik dobře, aby rozuměl nařízením lékařských předpisů, antidotárií a lékařskému vědění. Lékárníci měli své oficíny v domech, umístěných většinou na důležitých místech města, kde procházelo nebo se shromažďovalo více lidí. Lékárna už byla souborem několika provozních místností a pracovišť. Směrem do ulice byla situována výdejní a recepturní místnost, kde se podle lékařského receptu zhotovovaly léčivé přípravky. Po obvodu byla umístěna repositoria, tj. police na podstavě z několika řad zásuvek. Ukládaly se na ně léčiva nebo přípravky potřebné k receptuře, v dřevěných, keramických, skleněných či kovových stojátkách, zdobených podle soudobého uměleckého stylu. Ve spodních zásuvkách se převážně uchovávaly rostlinné drogy, ale i obalový materiál, sáčky, krabičky aj. Přípravky se z oficíny vydávaly oknem na ulici nebo malým okénkem do průchodu. Na oficínu navazovala laboratoř, zvaná někdy latinská kuchyně (culina). V ní se upravovaly a připravovaly

ve větších množstvích léčivé přípravky do zásoby. Vedle byla situována tzv. materiálka, čili skladovací místnost (conclave), dále suchý sklad pro přípravky z cukru – výhřevna (hypocaustum), kde také přebývali tovaryši. Ve sklepě byla chladná komora (aquarium) pro uložení aromatických vod, olejů, tuků. V půdním prostoru byl sklad léčivých rostlin (herbarium) a dřevěná patra, na nichž se sušily nasbírané rostliny. Větší množství látek se drtilo a rozměľňovalo tlouky v kamenných, železných, bronzových a mosazných hmoždířích, a to buď před lékárnou, v domovním průjezdu, nebo ve zvláštní komoře.

Základem tehdejší farmacie bylo zpracovávání více či méně léčivých rostlin. Ty se nejprve sbírali v přírodě, ale čím dál víc se začaly pěstovat v zahradách, především v klášterních, ale postupně vznikaly i zahrady přímo u lékáren. Znalosti o tom, jak pěstovat stromy, keře a léčivé byliny se programově po Evropě šířily z benediktinského kláštera Sankt Gallen (svatý Havel) ve východním Švýcarsku. Šířily se odtud nejen informace jak co pěstovat, ale i bylo tam možno zakoupit i sazenice a semena. Pěstovaly se rostliny známé i dnes již zapomenuté. Ze stromů to byly jabloň, hrušeň, třešeň, švestka, broskvoň, kdouloň, marhaník granátový, morušovník, mišpule, fíkovník smokvoň, mandloň, ořešák a kaštan. Z keřů líska, routa vonná, myrta, jalovec, vavřín, rozmarýn, levandule, lýkovec a dřín. Nejužívanějšími léčivými bylinami byly meduňka, sléz, kerblík, řepík lékařský, pelyněk, šalvěj, dobromysl, svízel, blín, rmen, česnek, mydlice lékařská, pískavice řecké seno, kostival lékařský, kozlík, libeček, drchnička rolní, podběl, šťovík, koriandr, bazalka, kmín, fenykl, bedrník, andělíka lékařská, náprstník, oměj šalamounek, yzop lékařský,

mařinka vonná, durman, rulík zlomocný, kontryhel, mateřídouška, měsíček, mák a jiné.

Vznikaly další lékárny – na Starém Městě měli lékárny Italové – Nicolaus apothecarius v letech 1320–25 a Henricus v letech 1320–45, nedaleko kostela sv. Michala sídlil od r. 1358 Hugwicius neboli Huguczo apotekarius a v Granátové ulici (dnes Křížovnická) měl do r. 1360 v domě č. p. 86/I lékárnu Cunzlinus. Zmíněného Henrica (Enrica) přijal za svého lékárníka a lékárníka svého dvora Jan Lucemburský a udělil mu privilegium zvláštní královské ochrany jeho statků. Henricus byl podřízen jeho přímé jurisdikci a měl povolen volný a bezcelní obchod s vínem a dalším zbožím v Království českém a v zemích králi podléhajícím. V r. 1353 získal měšťanské právo florentský lékárník Augustinus Onoforus de Florencia, který v letech 1364–1400 sídlil v domě č. p. 459a/I *U mouřenínů (Ad Etiopes)* na Malém rynečku. O úspěšnosti jeho podnikání svědčí to, že vlastnil ještě další dům, vinici na Slupi a v r. 1393 koupil od řádu johanitů mlýny na malostranském břehu Vltavy včetně jezu a Střelecký ostrov včetně tvrze, bylinných zahrad a chmelových polí. V letech 1377–1400 byl konšelem městské rady a v r. 1380 byl purkmistrem hor viničných.

Nejznámějším však byl *Angelus de Florencia*, který do Prahy přišel v r. 1346 s doprovodem Karla IV., kterému sloužil již v Itálii. Byl přítelem Arnošta z Pardubic i olomouckého biskupa Jana ze Středy. U svého domu č. p. 909/II na rohu ulic Jindřišské a Platea Angeli (dnes Politických vězňů, dříve Bredovská) zřídil na doporučení Karla IV. zahradu *Hortus Angelicus (často nazývaná Andělská, správný překlad je ovšem Angelova)*, kde pěstoval léčivé rostliny a která zároveň sloužila k oddechu. Kromě Karla IV. a

mnoha jeho hostů tam v r. 1356 zavítal italský básník Petrarca. O výborném vztahu mezi ním a Karlem IV. svědčí Karlova zvláštní listina ze dne 23. března 1360, kterou *svému milému věrnému a dvornímu apotekáři Angelovi de Florentia, měšťanu Většího města pražského, dávám milost, aby byl podroben jenom soudu českých králů a každé jiné jurisdikce zbaven, aby jeho dům a zahrada se všemi vedlejšími stavbami byly zbaveny všech dávek a daní a aby on i jeho nástupcové směli bez ungelu a cla prodávati víno a zboží kupecké.* V r. 1373 získal privilegia volného obchodu pro celou říši. Dařilo se mu jistě dobře. Od poloviny 14. stol. vlastnil jednu z nejstarších vinic na Vinohradech, známou dnes jako Kanálka. V r. 1374 zakoupil dům č. p. 144/I *V ráji* na Malém náměstí na rohu Karlovy ulice, kde se dodnes dochovala gotická čtvercová místnost s hvězdicovou klenbou – místnost slavné Angelovy oficíny. Později přikoupil i vedlejší dům č. p. 145/I a v r. 1401 známou pražskou usedlost Folimanku, kterou rozšířil i o sousední vinice a meruňkový sad.

Po Angelově smrti v r. 1408 lékárnou i celý jeho majetek (zahradu, vinici a domy) zdědil jeho synovec (syn bratra Mikuláše z Florencie) Ludovicus de Florentia (?–1427), který do Prahy přišel v r. 1384 a v r. 1409 se stal se lékárníkem Václava IV. a získal obdobné osvobození zahrady od daní jako jeho strýc. V Praze býval znám jako Lojza apotekář a také jako Loys či Eloys. Oženil se zde s dcerou Ješka Maška, po jehož smrti v r. 1403 získal jeho dům v Dlouhé ulici. Byl vlastníkem vinice pod Karlovem, známé jako Folimanovy, v r. 1416 vlastnil tvrz v Přemyšlanech s celou vesnicí a od Jindřicha a Jana z Bechyně koupil hrad Okoř. Od r. 1407 býval staroměstským konšelem.

Lékárny vznikaly i mimo Prahu – ve 20. letech 14. stol. v Litoměřicích, r. 1383 otevřel lékárnou Ludwig Frölich v Litomyšli. V Brně v lékárně na Ostružnické ulici – *Platea Calcariatorum* (dnes Radnická) pracovali Johanes (1342–6) a Bartholomeus (1344–55), v letech 1360–65 Martinus, od r. 1371 Lucas, 1387 Tomáš a 1389 Petrus. V Olomouci byl lékárníkem v letech 1366–71 apotekář Ondřej.

Počátky českého lázeňství

Od 12. stol. se v našich městech objevují městské veřejné lázně *stubae balneales*, tzv. lazební, které především sloužily tělesné očistě obyvatel. V Praze byly nejznámější Karlovy lázně u Staroměstské mostecké věže. Původně se nazývaly Studené, Karlovo jméno nesou až od r. 1425. Dále to byla např. Paprlova lázeň v Poštovské ulici, Holbova lázeň u Vltavy nebo lázeň U erbů u dnešního Klementina. První lázně v Brně vznikly r. 1244, v Kutné Hoře r. 1291 a Litomyšli r. 1335, lázně byly i v Táboře, Kolíně a v Plzni dokonce čtvery.

Hlavním úkolem lazebníků bylo mytí a koupání jejich hostů, připravovali také bylinné koupele a horkovzdušné nebo parní lázně a poskytovali masáže. Zároveň působili jako bradýři a holiči. Prováděli však i mnoho zdravotnických výkonů – sázeli baňky, pouštěli žilou, skarifikovali kůži (způsob zdobení zjizvením kůže, scar je latinsky jizva), léčili neřizy, odstraňovali kuří oka, trhali zuby a postupně začali provádět i čím dál složitější chirurgické zákroky. Poté, co církevní koncil v Tours v r. 1163 zakázal kněžím provádět chirurgické výkony a lateránský koncil tento zákaz r. 1215 rozšířil

na všechny duchovní, začali tyto výkony včetně ranhojičství provádět především lazebníci a bradýři. Oprávnění získávali po dvou až třech letech učení pod vedením mistra, pak se z nich stávali tovaryši.

I když lázně bývaly poměrně oblíbené a jejich služby byly důležité a záslužné, sami lazebníci se netěšili přílišné úctě a spolu s popravčími, rasy a biřici patřili k nectěným řemeslům, a to bez ohledu na to, že někteří byli velmi zámožní. Podléhali cechovnímu zřízení – podle zvláštního řádu Karla IV. pro cechy řemeslnické z r. 1357, kde byla řemesla seřazena v pořadí podle společenské významnosti, a lazebníci byli na místě posledním. Znak cechu lazebníků tvořila bílá korouhev a na ní byly zelené věníky a otevřené břitvy. Lazebníci však užívali i další atributy – džbery, pušťadla, šátky, jedním z jejich symbolů se stal i ledňáček, často zobrazovaný uprostřed věníku stočeného do kruhu (osušky).

K zániku veřejných lázní kromě jiných vlivů významně přispělo i šíření přenosných nemocí včetně moru a syfilidy. O syfilidě podal svědectví i moravský zemský lékař Tomáš Jordán z Klausenburku (1539–86) jak ve svém spise *Lues Brunogallicus* z r. 1578, tak i v knize *Luis nowae in Moravia Lotare descriptio*. Poslední lazebna v Čechách byla zrušena v r. 1772 v Třeboni. Lazebníci zcela nezanikli, ale přeškolili se na bardýře, jejichž služba byla považována za část umění medického a ranhojičského.

V souvislosti s lázněmi napadne každého jedno slovo a to je mýdlo. Od konce 12. stol. se do Čech dováželo, např. ze saského města Pirna. Od druhé poloviny 14. stol. se v Čechách objevuje nové řemeslo – mydláři. Před začátkem husitských válek jich v Praze působil sedm, ale ani později jejich počet příliš nevzrostl. Z

dostupných pramenů lze zjistit pouze jednoho v Táboře. Nebylo to však způsobeno nezájmem o mýdlo, ale spíše tím, že výrobě mýdla se často věnovali i řezníci, který jej za pomoci hydroxidu sodného či sody vyráběli z loje a následným vysolováním za studena chloridem sodným získávali jádrové mýdlo. Ostatně stejným způsobem (jako řezník) začínal v polovině 19. stol. náš největší výrobce mýdla Georg Schicht – viz dále. Cech mydlářů vznikl v Praze až v r. 1454.

Nejstarší léčebné lázně ve střední Evropě vznikly v Teplicích. Teplé prameny podle legendy objevilo prasátko a zeman Kolostůj u nich v r. 762 založil město. Každopádně zde v r. 1154 nechala druhá manželka Vladislava II., královna Judita Durynská (1135–74), postavit benediktinský klášter „u teplých vod“ – *ad aquas celidas*, jehož součástí byl i špitál, ve kterém byly k léčbě využívány i termální prameny. Rozvoj lázeňství nastal v 16. stol., zvláště po r. 1550, kdy v lázních pobývala vévodkyně Kateřina Saská, jejíž rodina tam potom jezdila každoročně. Popularitu lázní zvýšila i úspěšná léčba ruského cara Petra I. Velikého v r. 1712.

Se jménem Karla IV. je úzce spjat i vznik asi nejznámějších západočeských léčebných lázní – Karlových Varů. Známa je pověst o objevení horkého pramene při pronásledování jelena, jak ji ve své knize z r. 1571 o užívání karlovarských vod popsal renesanční lékař a karlovarský rodák Dr. Fabian Sommer. Archeologický průzkum prokázal osídlení této oblasti již v pravěku, z pozdní doby bronzové, známá jsou i slovanská osídlení v Tašovicích a Sedlci. Okolí bylo prokazatelně osídleno již ve 13. stol. Vznik trvalého osídlení v údolí okolo Vřídla je datován do doby okolo r. 1349. 14. srpna 1370 pak Karel IV. udělil osadě značné svobody a práva. Sám si sem údajně jezdil léčit své četnými úrazy poničené tělo k teplému prameni

(63,8 °C), který dnes nese jeho jméno. Velkou propagaci lázním udělala latinsky psaná *Óda na vřídlo*, kterou napsal významný český humanista, cestovatel a spisovatel Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1461–1510) a která byla údajně přeložena až do 40 jazyků. Léčba se zde až do konce 16. stol. sestávala převážně z koupelí. Pitná kúra se zde začala prosazovat až poté, co český lékař a balneolog Václav Payer z Lokte (1488–1537) vydal v r. 1522 v Lipsku první odbornou knihu o karlovarské léčbě *Tractatus de Termis Caroli Quarti Impertoris*, ve které doporučil vedle koupelí i pití Vřídla. (Kniha vyšla česky v r. 1984 pod názvem *Pojednání o teplicích Karla IV. Císaře*). Vřídelní pramen, dříve označovaný jako *Brudel*, *Sprudel* nebo *Fons*, je dodnes symbolem těchto lázní. Voda má teplotu 73 °C, obsah CO₂ 400 mg v 1 litru a vydatnost 2 000 litrů vody za minutu. V hale kolonády tryská až do výšky 14 metrů. Od nepaměti vyvěral do říčky Teplé. Dříve se prováděly pouze jednoduché zásahy spočívající v ohrazení přírodních vývěrů v řečišti řeky tak, aby nedocházelo k mísení termy s povrchovou vodou a k zaplavování velkými vodami, aby byl vytvořen dostatečný spád pro zásobování koupelen nábřežních měšťanských domů. Po r. 1571 bylo přistoupeno k prvnímu umělému jímání termy na pravém břehu řeky vyhloubeninami v tzv. vřídelní desce, jejichž ústí bylo chráněno kamennými překlady s kruhovými či čtvercovými otvory. Od této doby je pravý břeh Teplé vyhrazen jednak jímání Vřídla, jednak stavbám s Vřídlem organicky spjatým. Každá z nich si zaslouží zvláštní pozornosti, ať již to byly Obecní lázně, barokní lázeňská stavba z r. 1774, v r. 1826 nahrazená kolonádou empírovou, litinová kolonáda z let 1879 - 1939, nebo dřevěné provizorium z r. 1940, které zde stávalo až do r. 1969.

Nemocnice

14. století, a zvláště jeho druhá polovina, bylo obdobím intenzivního zakládání charitativních a léčebných ústavů. Ty pečovaly především o chudé a nemocné neschopné se o sebe postarat, přičemž nemoc byla často doprovodným jevem nízkého či vysokého věku. Lze je rozdělit na tři typy. Prvním byly klášterní či světské špitály (*domus hospitalis*), vznikající původně jako útulky pro poutníky a pocestné. V Praze to byl např. špitál v Týnském dvoře. Klášterům byla povinnost poskytovat pohostinství přímo uložena s tím, že přednostní právo na pohostinství měl zakladatel kláštera a jeho rodina. Často docházelo ke zneužívání tohoto pohostinství, což klášterům přinášelo značné potíže. Časem přestaly plnit svou funkci hospice a sloužily především jako útulky pro staré, nemocné a práce neschopné lidi. Kapacitně však nestačily pokrýt poptávku.

Druhým typem byly klášterní nemocnice (*infirmária*), které se nacházely v každém klášteře. Ty sloužily především k ošetřování a léčení řeholníků. Léčbu zajišťoval *frater infirmarius*, což byl jeden z členů řádu, který ovládal léčbu nemocí. Papež Lucius III. ve 12. stol. požadoval, aby v řádových klášterech byl i lékař, což byl neuskutečnitelný a neuskutečněný požadavek.

Třetím typem byly nemocnice pro malomocné, tedy stížené leprou (*domus leprosum*). Stavěly se tak, aby nemocní byli co nejvíce izolováni od zdravých lidí, za hradbami měst v blízkosti zemských cest. Nemocným se poskytovala jen nejnútnější péče, protože účinná léčba nebyla známa, a spoléhalo se jen na boží

pomoc. K nejznámějším leprosáriím u nás patřil špitál sv. Lazara, který se nacházel mezi Prahou a Vyšehradem v místech dnešního městského soudu.

Vedle církve se na zřizování léčebných ústavů často podíleli kolonisté, kteří podobná zařízení poznali v zemích, odkud pocházeli nebo kterými procházeli. Pacienti byli léčeni především podle tradičního lidového léčení, návaznost na racionální charakter lékařství klasického období se projevovala pouze v některých kláštorech, v nichž se uchovaly alespoň zbytky opisů děl starých autorů. V dokumentech o pomoci špitálníkům nacházíme termíny *koupel, roucho, chléb, voda a pivo*. Špitály vznikaly především při kláštorech, ale i při biskupstvích a kapitulách a také z iniciativy měšťanů, šlechticů i panovníků.

V jihozápadní části dnešního náměstí Republiky v Praze byl r. 1350 založen poměrně rozsáhlý gotický špitál s kostelíkem a hospodářským zázemím (velký pivovar a dvůr se zahradou a stodolou). Špitálu patřil i nárožní dům zvaný *V Ráji* s jiným menším domem. V roce 1393 tehdejší patricijský správce špitálu František Rokycanský prodal pivovar *V Ráji* sladovníku Ješkovi s podmínkou, že ročně budou špitálu plynout z provozu pivovaru dvě kopy grošů. Kromě toho byl povinen zdarma sladovat ročně 100 strychů dodaného obilí na výrobu piva pro potřeby chovanců špitálu.

Založení špitálu bylo soukromou fundací bohatého měšťana a dvořana Jana, syna Jakubova, z rodu Velflovičů. Ten věnoval ve své závěti 2000 kop grošů na „*zřízení a výbavu špitálu u cesty, kterou se chodí do Hor*“. Z této částky bylo ročně špitálu vypláceno 200 kop grošů. Místo bylo vybráno u výpadové komunikace

směřující ze Starého Města do Kutné Hory a zároveň v těsné blízkosti velflovického pražského sídla, které se nalézalo u Odrané brány (dnes Prašná brána).

Špitál později vlastnil i venkovské statky, například vesnice Čelechovice a Strašecí a rozmnožoval tak majetek i vlastním hospodařením. Není jasné, zda se na chodu špitálu podílel nějaký mnišský řád sídlící v jeho okolí, jako to bylo obvyklé u ostatních, hlavně starších pražských špitálů. Možná by byla účast řádu německých rytířů, sídlících od roku 1233 až do husitských válek u kostelíka sv. Benedikta, který stával na místě dnešního obchodního domu Kotva. Němečtí rytíři se ke sv. Benediktu přestěhovali z nedalekého dvora u sv. Petra na Poříčí, který byl jejich prvním působištěm v Čechách.

Jeho zánik je většinou spojován s husitským obdobím, ale písemné prameny jasně uvádějí jeho existenci (i když ve zmenšené podobě) ještě na počátku 16. století. To dokazují i četné, archeologicky doložené, stavební úpravy v místě suterénů špitálu - původně rozsáhlé sálové prostory byly částečně zasypány a druhotně rozděleny příčkami.

V r. 1354 vznikl zásluhou Bohuslava z Olbramoviců (syn Olbrama z Menhartovice) ve farnosti sv. Kříže většího tzv. *Bohuslavův špitál pro chudé* (dnes Na Františku) s kaplí sv. Šimona a Judy (vysvěcena mezi léty 1344–57 Arnoštem z Pardubic), u kterého byla rozlehlá zahrada. Ještě v 15. stol. byl špitál pod správou Olbramoviců. Do r. 1620 byl špitál nekatolický, naposledy byl v držení českých bratří. Po Bílé hoře věnoval Ferdinand II. špitál řádu Milosrdných bratří za to, že ranhojič a páter řádu Gabriel Ferrari zachránil císařovu bratrovi ruku.

V r. 1350 byl měšťanem Johlinem Jakubovým z Velflovičů založen Jakubův špitál (nazývaný též špitál proti sv. Ambroži) za hradbami, v místech dnešního kapucínského kostela sv. Josefa na náměstí Republiky. Tento špitál byl velmi významný a rozsáhlý, po třicetileté válce však zpustl a za vlády Marie Terezie byla na jeho místě postavena kasárna. V roce 2003 při záchranném archeologickém průzkumu odkryla a zdokumentovala zbytky špitálu firma Archaia.

Dva další špitály založil druhý pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi. V roce 1364 to byl špitál a kostel sv. Alžběty, později nazývaný také Poutnický, určený zchudlým měšťanům, který stál ve vyšehradském podhradí nedaleko soutoku Botiče a Vltavy. Do husitských dob byl spravován vyšehradskou kapitulou, poté se stal útočištěm Pražanů *pod jednou*, kteří tam chodili na mši. Kostel stál totiž za hradbami a nevztahovala se na něj papežská klatba vynesená nad Prahou. Později špitál fungoval jako útulek pro poutníky a v r. 1776 se zřítíl.

V roce 1374 vysvětil Jan Očko z Vlašimi v Kanovnické ulici na Novém Světě na Hradčanech špitál s 18 lůžky při kostele sv. Antonína a sv. Alžběty pro chudé a nemocné duchovní ze svatovítské kapituly. Za husitských válek byl špitál rozbořen. Zmiňován je ještě v r. 1486, poté zanikl.

Některé mimopražské špitály

V **Plzni** postavil konšel Konrád z Dobřan r. 1322 poblíž domu *U zvonu* špitál sv. Maří Magdaleny, patřící řádu křížovníků. Měl dvě místnosti – větší pro 16 žen, menší pro 8 mužů. První lékař se však v Plzni objevil až v letech 1381–85 a byl jím magistr Gerardus de Wraskov. Druhým lékařem, který zde léčil, byl budoucí pražský arcibiskup a osobní lékař králů Václava IV. a Zikmunda Lucemburského Zikmud Albík z Uničova (1358–1427).

Kolem r. 1500 vznikl v místech dnešní křižovatky ulic Nádražní a U Prazdroje městský špitál svatého Martina, kde byla lůžka pro sedm mužů a tři ženy. Zrušen byl r. 1783 za Josefa II.

Druhým **mosteckým** špitálem byl špitál s kostelem sv. Ducha – město ho nechalo zbudovat v roce 1351 na opačné straně města než křížovnícký špitál. V 18. století byl přestavěn do dnešní podoby, v současné době je po náročné rekonstrukci a nachází se vedle přemístěného děkanského chrámu. Třetím mosteckým špitálem je špitál sv. Lazara, jeho vybudování je doloženo listinou z roku 1571. Spolu s napolo rozpadlým vojenským špitálem se stal základem budoucí městské nemocnice.

Počátky špitálu v **Lounech** sahají do třicátých let 14. století, kdy byl zřízen **Ženský klášter řádu kajícnic sv. Máří Magdalény**. Právě Magdalénky měly na starost i špitální služby.

První špitál ve **Šternberku** pro 12 žen založil Štěpán ze Šternberka se svou manželkou Kateřinou roku 1339. Sloužil s

přestávkami až do poloviny 18. století, jeho budova byla zbourána v roce 1908.

V **Čáslavi** byl zbudován špitál v roce 1354 při Minoritském klášteře, který zanikl v husitských dobách.

První špitál v **Třebíči**, tzv. *Sousedský špitál*, zřídil s podporou olomouckého biskupa Laceka třebíčský měšťan Janko r. 1405. Patronem špitálu se stal farář Jiří z nedalekého kostela sv. Martina. V r. 1519 byl nahrazen nově zřízeným špitálem v domcích u rybníka Jordánu.

Začátkem 14. stol. vznikl také špitál sv. Václava na Písecké silnici v **Českých Budějovicích**, který s příspěvkem Jana Lucemburského založil sladovník Zacharias. Péče v něm byla poskytována především nejchudším občanům, a to včetně koupele a ošacení, k jídlu dostávali chléb a vodu, případně pivo. Dnem 24. září 1359 začalo tento špitál spravovat město.

První zmínka o špitálu sv. Alžběty v **Uherském Hradišti** pochází z r. 1362. Tato kaple patří k nejstarším architektonickým památkám města. V současné době je zde soukromá poliklinika.

O lazaretu ve **Znojmě** se v historických pramenech hovoří od r. 1363. Kolem roku 1380 pak byl pod dolní městskou branou v místech dnešní staré nemocnice na Vídeňské ulici vybudován špitál, který byl za husitských válek pobořen. V průběhu 15. století byl zřízen dům pro porodní asistentky a kolem roku 1542 vznikla i první městská lékárna v objektu radnice. Starý špitální dům byl vypálen v roce 1645 švédským vojskem a roku 1676 byla dokončena výstavba nového Městského špitálu.

15. století

Na počátku bylo slovo.

Na konci o nic moudřejší posluchači.

Druhá polovina 14. století přinesla lidem v Evropě hospodářskou krizi spojenou se stagnací výroby a zhoršením životních podmínek pro většinu lidí. Po smrti Karla IV. (1378) došlo i k velké krizi katolické církve. Byli zvoleni dva papežové. Veřejnost protestovala proti chudnutí obyvatel a bohatnutí církve.

Poté, co mistr Jan Hus přednesl r. 1409 ve dvoře Karolina Dekret kutnohorský, vydaný 18. ledna, omezující vliv cizinců na pražské univerzitě, a když 16. května 1409 byli vystěhováni Němci z univerzity, začalo velice složité a rozporuplné období českých dějin. Za svá kázání, upozorňující na zlořády v církevním životě a kritizující církevní autoritu, byl Hus předvolán před ekumenický koncil do Kostnice. Koncil svolal na 1. listopad 1414 papež Jan XXIII. na žádost římského krále Zikmunda Lucemburského. Úkolem koncilu bylo sjednotit církve, což mj. znamenalo odstranit všechny tři současně sloužící papeže a jmenovat nového, kterým se stal 11. listopadu 1417 Martin V. Jan Hus přijel (chráněn Zikmundovou

listinou zaručující mu svobodný návrat, ale nezaručoval pozitivní rozsudek) 4. listopadu 1414 čelit obžalobě, která měla 26 článků. 6. července 1415 byl upálen a jeho popel byl vhozen do Rýna. Protestní dopis zaslalo koncilu 452 šlechticů. Protesty proti upálení Jana Husa a Jeronýma Pražského († 30. 5. 1416) přerostly do revolučních bouří, proti církevnímu řádu se vzbouřila šlechta i města. Na jaře 1417 zbavil církevní koncil univerzitu práv a svobod, což v důsledcích mj. znamenalo i značné omezení (fakticky spíše zánik) výuky medicíny.

Situaci zhoršil i dekret papeže Martina V. z 22. března 1418 o nutnosti vyhlazení kacířů v Čechách.

Již *Ediktem milánským* z r. 313 bylo stanoveno, že církev může nejen přijímat dary, ale i dědit a shromažďovat tak značný majetek. Majetek církvi umožňoval rozšiřovat její velmi prospěšnou sociální činnost – péči o sirotky a vdovy, o nemocné, o poutníky, umožňoval i pohřbívání chudých a neznámých osob. Zároveň však vzniklo klasické nebezpečí institucionálního vlastnění majetku – pokušení využít ho k vlastnímu prospěchu, k životu v přepychu a k plýtvání. Při životě v celibátu odpadala otázka „co zanechám potomkům?“. Již dávno před Viklesem (John Wyclif 1330–84) a Husem žádali návrat k chudobě církve i mnozí další kněží. Příkladem mohou být např. František z Assisi nebo bohatý lyonský obchodník s textilem Petr (Pierre) Valdès a jeho stoupenci – tzv. valdenští. Jejich činnost ukončil r. 1183 lyonský biskup a na IV. lateránském koncilu v r. 1212 byli exkomunikováni. Spolu s valdenskými byli z církve vyloučeni i kataři (*řecky katharoi = čistí*), kteří hlásali chudobu a také v ní žili. Bylo to hnutí, které se šířilo po r. 1140 po celé střední Evropě, především pak v severní Itálii a jižní Francii. Podle jejich

centra v Albi v jižní Francii byli též nazýváni „albigenští“. Církev chovala vůči snahám hlásat a žít chudobu značnou nedůvěru, která se proměnila v potřebu kacíře tvrdě trestat. Augustián – kanovník Arnold z Brescie, žádající, aby se klérus zřekl majetku, byl vydán papeži Hadriánovi IV. a r. 1155 byl před branami Říma upálen, r. 1209 bylo po dobytí města Bézires vojsky Inocence III. v kostele Sainte-Madeleine zmasakrováno 7000 žen a dětí. K pronásledování kacířů, tedy k jejich „vyšetřování“ (*inquisitio*), zřídil r. 1231 papež Řehoř IX. papežskou inkvizici, kterou vyhlásil bulou *Excommunicamus*. Inkvizitoři se rekrutovali především z mladého dominikánského řádu. K „dokonalosti“ dovedl tuto instituci papež Inocenc IV., který r. 1252 povolil k vynucení přiznání užívat mučení. Cesta k likvidaci heretiků byla otevřená. (Heretik – z řeckého *hairesis* = zvolené mínění, v církevním významu – *bludné učení*).

16. srpna 1419 zemřel na Novém hradě u Kunratic (v nynějším Krčském lese v Praze 4) Václav IV. a na český trůn usedl Zikmund Lucemburský. To rozpoutalo nevoli husitů, která se obrátila proti církevním institucím a především proti klášterům, které byly rabovány a likvidovány. V Praze zůstaly zachovány pouze ženský klášter sv. Anny na Starém Městě a mužský klášter v Emauzích. Husitské běsnění pokračovalo i mimo Prahu. Jen dva dny po smrti Václava IV., 18. srpna 1419, zcela vyhořel nádherný kartouzský klášter v oblasti dnešního Smíchova. Začátkem listopadu 1419 pak při boji královského vojska s rozlícenými davy byla vypálena celá Malá Strana. Stalo se tak poté, co Mikuláš z Husi a Jan Žižka zaútočili v sobotu 4. listopadu večer přes most na Malou Stranu a silné boje pokračovaly ještě 4 dny. V následujícím roce husité vypálili mnoho pražských kostelů a klášterů a způsobili tak městu i zemi nedožrnné škody. Během husitské revoluce bylo v zemi zničeno 170 klášterů,

což bylo asi 77 % ze všech, a několik set kostelů. Zničeno tak bylo mnoho uměleckých památek, obrazů, soch a ztraceny byly tisíce ručně psaných knih.

Po vítězství *Panské jednoty* v bitvě u Lipan 30. května 1434 došlo k postupnému utváření stavovského feudálního státu. Císař Zikmund potvrdil husitské šlechtě držení církevního majetku, který uloupila za husitských válek – nezbytně totiž potřeboval její přízeň. Jen několik aristokratických rodů se zdrželo kořistění a zachovalo si čistý štít (Šternberkové, Kolovrati, Černínové, Boreš z Oseka), ostatní bez zábran zneužili příležitost. V té době došlo v české šlechtě k povážlivému narušení feudálního kodexu cti, věrnosti a povinnosti a lid ve šlechtě viděl jen zbohatlíky, kteří si pouhou mocí drželi své vsi a šířili své panství. Příchodem nových zbohatlíků do elitních řad se snížila úroveň vládnoucí vrstvy.

Řeholníci, kteří se neměli kam vrátit, ve značné míře volili emigraci. Protože již na začátku husitské revoluce do zahraničí odešlo mnoho příslušníků katolické inteligence, jako např. Stanislav ze Znojma (1351–1414), Ondřej z Brodu († 1427), lékař Václava IV. Zikmund Albík z Uničova (1358–1427) nebo další lékař a autor pražského Orloje Jan Ondřejův řečený Šindel (1375–1445) a mnoho dalších, lze hovořit o první vlně emigrace z českého území. Jiří z Poděbrad za svého panování v letech 1458–71 rozvíjel centralizační snahy, za vlády Vladislava II. Jagellonského však došlo k úpadku královské moci a zesílení moci šlechty. Tolik k připomenutí nábožensko-politické situace této neklidné doby.

V první polovině 14. století zůstával počet obyvatel země na stejné úrovni, protože v té době přirozené krátkodobé úbytky obyvatel způsobené hladomory a morovými epidemiemi stačila

vyrovnat porodnost a stále ještě i kolonizace země. Z hlediska národnostního se v zemích Koruny české hlásilo 60 % obyvatel k české národnosti, 22 % k německé, 14 % k polské a 4 % k lužickosrbské. V 15. století se poprvé v historii v Čechách objevuje tehdy poněkud exotické kočovné etnikum, tehdy označované jako Cikáni. V letech 1416–17 se v Praze zastavila skupina asi 300 Cikánů směřujících z východu přes Balkán na západ. Kolem r. 1400 měly země Koruny české asi 4,2 milionu obyvatel. Od 80. let 14. stol. došlo ke zvratu, a to především z důvodu morové epidemie z let 1380–81, kdy začal počet obyvatel klesat. Tento trend pokračoval i v první polovině 15. stol. Během 1. poloviny 15. stol. klesl počet obyvatel českých zemí téměř o 50 %. Po skončení husitských válek klesl počet obyvatel Čech pod milion obyvatel a počet obyvatel Moravy byl 300 až 400 tisíc. Mezi lety 1400 a 1500 ubylo asi 30 % obyvatel, což je více než v době třicetileté války.

Do roku 1429 se počet obyvatel Prahy snížil ze 40 000 v r. 1400 (tolik v té době neměl ani Londýn nebo Neapol) na 28 000 obyvatel, v jagellonské době se pak pohyboval mezi 25–30 000. Příčinou byl odchod většiny duchovenstva, především řeholního, a emigrace katolických rodin. Ztrátou byl i odchod asi 900 německých univerzitních mistrů i se svými žáky po Dekretu kutnohorském i vylidnění Malé Strany a Hradčan v důsledku jejich devastace.

Zemi stále provázely morové rány, především v letech 1407, 1415, 1421, 1423–25 (obětí byl zřejmě i Jan Žižka, který *roznemohl se nemocí smrtelnů od hlíz*, 1433, a především v r. 1439, kdy v Čechách zemřelo 51 000 lidí. Ve druhé polovině 15. stol. epidemie moru u nás pokračovaly v letech 1450–51, 1471–73, 1459–56 a 1498–1500.

Hlad způsobovaly nejen kruté zimy v letech 1419, 1427 či 1431, ale naopak i vedra a sucho jako r. 1425. Časté byly i povodně – 1431, 1432 a 1434. I když se průměrná teplota snížila pouze o 0,5 °C, problémem byla značná nestabilita počasí. Celou Evropu trápily dlouhé a mrazivé zimy, a naopak deštivá, ale velice horká léta. Kvůli rozbahněným polím se nedala pole na jaře obdělávat, letní deště ničily již tak malou úrodu a na podzim vyseté ozimy vymrzaly během dlouhé zimy. Z klimatického hlediska byly nejhorší roky 1431–36 a s tím souviselo i období hladomoru v letech 1433–38. Husitské války a rabování pak byly poslední kapkou.

V r. 1413 byl počestným ženám, zvaným *bekyně*, darován průchodící dům z Celetné ulice ke kostelu sv. Jakuba, aby v něm *vedly zbožný život, ošetřovaly nemocné a konaly jiné bohulibé skutky*. Dnes na jeho místě stojí dům č. p. 589/I v Templové ulici. Dům jim patřil až do roku 1433. Byl to špitál sv. Pavla, nazývaný také špitál v Templu. V r. 1513 se z něj stal lidumilný ústav, později přešel do majetku rodiny Smiřických a po Bílé hoře se stal jeho vlastníkem Valdštejn. Po jeho smrti byl připojen k Vlašskému špitálu na Malé Straně.

Bekyně byla ženská dobrovolná společenství panen a vdov, které se rozhodly žít řeholním způsobem. Neskládaly sice řeholní sliby, ale vyžadovala se poslušnost k představené, společná práce a čistota. Jejich mužským protějškem byli *begardi*. Společenství poprvé vznikla kolem r. 1170 v Belgii. Zasluhu na jejich vzniku měl reformátorský kněz Lambert le Begue z belgického města Liége. Jejich název byl zřejmě odvozen ze jména jejich zakladatele nebo vznikl podle jejich šedého (*bigio*) oděvu. Někdy bývá uváděno i slovo *begga*, což bylo označení pro kacíře nebo slovo *begue*, což ve

vlámštině znamená koktavý. Nejstarší písemně doložený dvůr bekyní vznikl r. 1232 v Leuvenu. Bekyně ho opustily až v r. 1962, kdy dvůr koupila katolická univerzita. První klášter v Liége byl určen především pro bohaté vdovy, které chtěly provozovat charitu. V dalších dvorech (*begijnhof*) již bekyně žily v chudobě z darů a z výdělku za ruční práce a sloužily ve špitálech. Neskládaly sliby. Vztah církve k bekyním byl rozporuplný. Na jedné straně církve obdivovala jejich mravnost a charitativní činnost, nikdy je však neuznala jako schválený mnišský řád. Papežskou bulou byl např. řád v r. 1233 s omezeními povolen, v r. 1236 však byly bekyně označeny za kacíře a mnohé z nich skončily na hranici.

Řada špitálů, které přešly ze správy církve do správy měst, byla po husitském řádění nefunkční. *Špitál křížovníků* řídila staroměstská rada, novoměstská zase *Špitál pod Vyšehradem*. Zcela zničeny byly *Špitál sv. Antonína* na Hradčanech a *Špitál sv. Kříže většího* na Starém Městě. Nová vlna v zakládání špitálů proběhla až v 2. pol. 15. stol., a to nejen v Praze, ale i v menších městech. V Čechách jich v té době bylo asi 270.

Koncem 15. stol. vznikl *Malostranský špitál*, když staroměstská měšťanka, vdova Svatava, zakoupila pro tento účel r. 1484 dům č. p. 260 *U tří zlatých korunek* na Malostranském náměstí a věnovala ho konšelům Menšího Města pražského.

S koncem století je spojen i vznik *Špitálu sv. Jakuba* v Brně. První zpráva se týká jedné z nejstarších brněnských farních škol při kostele sv. Jakuba, která od konce 13. století sváděla konkurenční boj se školou při kostele sv. Petra a Pavla. Spor byl zřejmě tak vážný, že o jeho rozsouzení požádal kapitulního děkana sám papež Bonifác VIII. V r. 1495 byl z odkazu brněnského měšťana Pankráče

Khändera zřízen při škole, na místě křížení dnešní Rašínovy ulice a Jakubského náměstí, *Svatojakubský špitál*, původně určený nemocným žákům školy. Beze sporu se jednalo o prvé brněnské léčebné zařízení zaměřené na péči o nemocné děti a mládež.

Farmacie

Spolu s kláštery a mnoha špitály byly zlikvidovány i klášterní lékárny. Přibývaly však lékárny veřejné. Ty byly buď měšťanské v soukromém majetku lékárníka, nebo městské, které byly majetkem městské rady a lékárníkům byly pronajímány. V Praze existovalo před r. 1436 pět lékáren, před koncem století již dvacet – naprostá většina na Starém Městě. Lékárník Onoforus sídlil v domě č. p. 458/I *U lilie* na Malém rynečku (portál lékárny se dochoval dodnes). Onoforus ji v r. 1405 prodal Rudolfu apotekáři, v době vlády Vladislava II. byl jejím majitelem lékárník Tomáš. Ten však proslul především tím, že se podílel na přípravě vraždy krále Vladislava II. a skončil na mučidlech. Fyzik Starého Města Vít Salius měl lékárnu v domě č. p. 606/I na místě dnešního paláce Kinských. V r. 1442 založil apotekář Michal lékárnu v domě č. p. 383/I *U zlatého jelena* v ulici Na Můstku. V druhé polovině 19. stol. bylo radikované, tedy na dům vázané lékárnické právo změněno v právo prodejné a lékárna se přestěhovala na protější stranu do *Staré rychty* č. p. 404/I, kde vydržela až do reorganizace lékárenské sítě po 2. sv. válce. V r. 1409 se spolu s jinými Němci z důvodu náboženských nepokojů vystěhoval do Lipska apotekář Hutter, který tam založil lékárnu *U zlatého lva*, jejíž vývěsní štít si přivezl z Prahy.

Nejstarší malostranskou lékárnou byla Bartolomějova lékárna zřízená v domě *U černého orla* č. p. 205/III. na rohu Ostruhové (Nerudova) a Zámecké ulice. Dům pochází již z doby před r. 1405, přestavěn a rozšířen byl v letech 1477–88. V té době jej vlastnil Kolář Jacobus, který jej v r. 1488 prodal *ctihodnému apotečníku Bartoloměji a jeho paní Kateřině*, kteří v něm jako první provozovali lékárnu. Po požáru Malé Strany byla lékárna provozována v jiném domě, ale pod starým názvem. Pozdější majitelé této lékárny byli často i dvorními lékárníky, např. do r. 1627 lékárnu vlastnil Martin Sergl, který však byl evangelík a raději katolické Čechy opustil, poté co lékárnu prodal za 2600 rýnských Markétě Rydyngerové. V 2. pol. 17. stol. patřil zemskému chirurgovi Kiliánu Pfeferovi. Dalšími majiteli lékárny byli např. Matyáš Zavadovius, Kryštof Feliks Krapfel nebo Münzenrieder, který lékárnu v r. 1701 přenesl zpět do původního domu. Novodobou historii této lékárny založil až Benjamin Frágner.

Školství

Husitské války způsobily, že Univerzita skomírala i přesto, že papež Mikuláš V. r. 1447 potvrdil její všekřesťanský charakter i její stará privilegia. Obsazení Prahy Jiřím z Poděbrad v r. 1448 však prohloubilo protikatolická nařízení. Univerzitu opustili cizí učitelé i studenti. Kališnický ráz byl potvrzen v r. 1462. Lékařská fakulta, stejně jako fakulty právnická a teologická, zastavila svou činnost, tedy výuku a udílení grádů, na dobu téměř 200 let. Pod kontrolou nekatolíků pak univerzita zůstala až do Bílé hory. Poslední zmínka o lékařské fakultě je z r. 1460, kdy se připomíná doktor medicíny Jan z Krčína. O tom, že počty absolventů lékařské fakulty nebyly nijak

závratné, svědčí to, že od založení fakulty do r. 1419 ji absolvovalo asi 100 studentů, z nichž asi 68 získalo bakalářský titul a 45 se stalo mistry.